

Osvrti, prikazi, recenzije

Recenzija

UDK 321.74.076.12(497.1)(091)

Dušan Bilandžić: *Jugoslavija poslije Tita*

Globus, Zagreb 1986.

I

Jedna od tema koje se u Jugoslaviji u svim razgovorima i raspravama, ne samo u političkim i znanstvenim krugovima nego i u neformalnim razgovorima jugoslavenskih građana, najčešće nalaze na dnevnom redu svakako je predviđanje budućih događaja i raspleta dugotrajne krize.

Da li je moguće i na koji način demokratskim putem izaći iz krize? Da li su potrebne promjene u sistemu ili promjene sistema? Može li se predvidjeti rasplet krize? Kakva je sudbina socijalističkog samoupravljanja? Koje tendencije imaju šansu da nadvladaju?

Takva i slična pitanja pretvorila su Jugoslaviju u veliki debatni i polemički poligon.

Toj velikoj, burnoj i polemičkoj jugoslavenskoj raspravi dali su nove impulse i veoma različiti prikazi najnovije knjige Dušana Bilandžića *Jugoslavija poslije Tita* kao i zanimljiva razmišljanja autora, koja su od određenih krugova dočekana s velikim aplauzima, a od drugih s velikim pogrđama i osporavanjima.

Pažljivim čitanjem Bilandžićeve knjige pokušali smo bez emocionalnih opredjeljenja, koja u nas izazolost sve više poplavljuju ne samo publicistiku nego i znanstvene rasprave, *izdvojiti neke bitne Bilandžićeve ocjene i prognoze o tome može li se predvidjeti rasplet krize u Jugoslaviji, odnosno njegove procjene daljnjeg razvoja Jugoslavije?*

II

Dr. Dušan Bilandžić je svojom novom knjigom *Jugoslavija poslije Tita*, negirajući metodu povijesne distance, hrabro progovorio o burnim događajima naše sadašnjosti i budućnosti, jer pisati o proteklih pet godina, uočavati i registrirati mnoge započete a nedovršene društvene procese, nastojati utvrditi određene zakonitosti i predviđati što će se dešavati u budućnosti, uspješan je spoj historije, politologije, sociologije, ekonomije, s elementima futurologije.

Pri tome, Bilandžić nastoji dati i odgovore na pitanja: zašto su se zbili određeni događaji, što su uzroci uočenih tendencija u ekonomskom, političkom i društvenom razvoju Jugoslavije? Da bi mogao odgovoriti na takva pitanja, Bilandžić se pri opisivanju određenih događaja u bližoj prošlosti vraća u dalju prošlost, da bi utvrdio kako su se neki problemi razvijali i ciklički vraćali, pokazujući neosnovanost teza mnogih »popravljača svijeta« koji neovisno o konkretnim povijesnim uvjetima, ne poznavajući povijesni razvoj, pod firmom novog i progresivnog nude problematična i uglavnom stara rješenja i recepte kao »spas u zadnji čas«.

Bilandžić dokumentirano pokazuje i analizom prošlosti dokazuje što se, na primjer, krije iza određenih platformi koje nude u novoj ambalaži i separatizam i unitarizam koji iz raznorodnih razloga ne uvažavaju pouke povijesti i iskustva promašaja raznih koncepcija koje su bezuspješno Jugoslaviju pokušavale u prošlosti organizirati i razvijati zaoblazeći ili potcjenjujući punu nacionalnu ravnopravnost svih naših naroda i narodnosti. Pri tome valja istaknuti da Bilandžić, za razliku od uobičajene političke prakse, ne pravi balans između kritike centralizma i separatizma, odnosno između dogmatizma i liberalizma. Kako je u nas uobičajeno da se u pravilu traži ravnoteža u kritici tih tendencija, vjerovatno je da će ova knjiga i pojedini stavovi u njoj i dalje izazivati nove pole-

mike o tome koje su tendencije opasnije, odnosno o tome ne precjenjuje li autor ove knjige opasnost od centralizma i dogmatizma, a potcjenjuje opasnost od separatizma i liberalizma.

Međutim, bez obzira na moguće prigovore, Bilandžićeva knjiga u cjelini prikazuje objektivno glavne procese i sve suprotstavljene koncepcije, s tim da u pojedinim dijelovima i prilikom opisa pojedinih događaja autor ne pravi balans u kritici navedenih tendencija. On o tim pojavama govori u društvenom kontekstu u kojem su se događale a ne na osnovi »naknadne pameti« i današnjih procjena. Zato je Bilandžićeva knjiga — u poplavi knjiga koje jednostrano opisuju našu sadašnjost i prošlost, u poplavi različitih crnih mozaika koji izvan historijskog totaliteta, bez cjelovite analize, služeći se ilustracijom i primjerom, slažu mozaik uzimajući samo one istine koje unaprijed potvrđuju postavljene hipoteze — pravo osvježenje, jer ona slaže mozaik koji nastoji realno prikazati glavne društvene procese. Ako tome dodamo da je knjiga pisana razumljivim jezikom i stilom bez »ezopovskog jezika« i uobičajene nedorečenosti i izbjegavanja da se »bobu kaže bob, a popu pop«, može se preporučiti uz napomenu da se čita kao »krimić«, poslije kojega, doduše, boli glava, jer čitaoca i bez njegove volje navodi na razmišljanje i zaključivanje o krupnim problemima i proturječnostima jugoslavenskog društva.

Premda uspješno koristi staru metodu ljetopisca, kroničara, koji bilježi sve bitne događaje, Bilandžić ide i mnogo dalje od toga; on analizira glavne događaje i procese vraćajući se u prošlost da bi utvrdio njihove uzroke, iznosi rezultate svojih analiza i razmišljanja, ali ne natura svoj stav, daje dovoljno argumenata da se realno sagleda bit različitih koncepcija i uzroka sukoba i polemika o svim bitnim događajima u toku proteklih pet godina nakon Titove smrti.

Treba istaći da će vjerojatno neki dijelovi knjige izazvati i burne polemike i suprotstavljanja, jer se u njoj prvi put u nas analiziraju specifičnosti politike pojedinih republika i pokrajina i njihova pozicija u polemikama o svim bitnim pitanjima ekonomskog i političkog siste-

ma. Baš zato što su u knjizi prvi put na jednom mjestu na sustavan način opisani svi burni događaji posljednjih godina i sve razlike i glavne političke tendencije, što je objektivno opisano sve ono što se događalo u raznim oblastima društveno-ekonomskog, kulturnog i političkog života, iako se radi o uglavnom poznatim događajima i činjenicama, cjelina knjige daje nove uvide u složenost ekonomske, kulturne i političke situacije Jugoslavije.

III

Već u Uvodu, navodeći da su se u Jugoslaviji na prijelazu iz sedamdesetih u osamdesete godine odigrala tri događaja s dalekosežnim posljedicama (smrt TITA, KARDELJA i BAKARIĆA, trojice velikana Revolucije, te izbijanje ekonomske krize i kontrarevolucije na Kosovu), Bilandžić postavlja glavnu hipotezu svog djela — da su ti događaji stimulirali preispitivanje svega stvorenoga, prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, odnosno da su otvorili prostor da se javno izraze sve proturječnosti jugoslavenskog društva i na površinu izbiju sve latentne i do tada skrivene koncepcije. Međutim, stalnim vraćanjem u prošlost, sve do vremena stvaranja stare Jugoslavije, Bilandžić pokazuje da su se proturječnosti nagomilavale duže vrijeme i da su spomenuta tri događaja samo potakla njihovo izražavanje i zaoštavanje, ali ga nisu uzrokovala.

Zbog svega toga, prije analize događaja u posttitovskom periodu, Bilandžić vrlo dokumentirano analizira što je učinjeno još za Titova života da bi Jugoslavija mirno prešla u posttitovsko razdoblje.

Vraćajući se na opisivanje privredne reforme od 1965, na sukob s birokratsko-dogmatskim snagama na čelu s RANKOVIĆEM, te opisujući proces sazrijevanja koncepcije Ustava iz 1974. godine, Bilandžić opisuje bit Titove političke baštine, dokazujući da je upravo koncepcija federalizma iz 1974. godine i udruženog rada bit Titova revolucionarnog djela, da su te koncepcije izrasle iz historijskog iskustva revolucije, kojemu nema alternative.

Čini nam se izuzetno važnim, ne samo za razumijevanje Bilandžićevog stava o biti Titove političke baštine nego i glavnih proturječnosti u Jugoslaviji, njegov pogled na političke borbe vezane uz ustavni sistem 1974. Zato navodimo slijedeći širi citat iz knjige koji govori o autorovu shvaćanju biti Ustava iz 1974:

»Ustav iz 1974. godine nije proizvod kabinetskog uma iako u njemu ima suvišnih pa i 'kabinetskih' elemenata. U taj dokumenat su ugrađena iskustva dugog i dramatičnog puta borbe, puta na kojem su se taložila povijesna iskustva, nastajala iz sudara društvenih klasa i snaga kroz skoro 100 godina.

U današnji Ustav je ugrađena historijska pouka iz neuspjeha stvaranja zajedništva na osnovama Vidovdanskog ustava;

U Ustav 1974. su ugrađene sve implikacije dovršenog historijskog procesa stvaranja modernih nacija u Jugoslaviji;

U Ustav su ugrađena iskustva moderne klasne borbe;

U Ustav su uključeni rezultati partijske diskusije o nacionalnom pitanju 1923. godine i stavovi V Zemaljske konferencije 1940. godine;

U Ustav su ugrađena sva ona načela koja su osigurala uspješan oslobodilački rat i tekovine socijalističke revolucije (Odluke AVNOJ-a);

U Ustav je uključena pouka iz povijesne činjenice da našim društvu nije bio primjeren visoki stupanj centralizma konstituiran po sovjetskom modelu 1945-1950;

U Ustav 1974. ugrađena su iskustva i pouke oblikovane na osnovama razvoja samoupravljanja;

U Ustav 1974. ugrađene su pouke borbe protiv tendencija velikodržavnog centralizma i separatizma oblikovane tokom 1960-tih godina;

U Ustav su ugrađena iskustva borbe protiv etatizma i tendencija kapital-odnosa;

U Ustav su ugrađena iskustva i rezultati nezavisne politike Jugoslavije i njene nesvrstanosti;

U Ustav su ugrađena iskustva oslobodilačke borbe naoružanog naroda i spoznaje o obrani u suvremenim uvjeti-

ma i sutrašnjim okolnostima eventualne agresije;

itd. i tsl.

Nije, dakle, Ustav 1974. ni tvorevina kabinetskog uma ni pritiska parcijalnih interesa, već dugog povijesnog iskustva. To se, ponavljamo, odnosi na njegova načela i njegov duh, a ne na pojedinačne norme i institute, koji su samo instrumenti podložni promjenama. Tako shvaćen Ustav nije ni Kardeljev, iako je on dobrom dijelu njegov definator i formulator, ni Titov, iako je on inspirator svih povijesnih odluka kroz gotovo pola stoljeća, već rezultat dužeg povijesnog razvoja, kojeg su iznijele revolucionarne snage, kojima je Tito bio na čelu. Upravo zato se može smatrati da je *Titovo političko nasljeđe ugrađeno u Ustav 1974. godine.*

U zadnjim godinama svog života, Tito je svojim političkim djelovanjem i inicijativama, o čemu se govori na drugom mjestu, pokazao da je stajao na onim principima i težio onim ciljevima koji su definirani u Ustavu, do posljednjeg časa. Ne bi se, na osnovi ove tvrdnje, moglo ni trebalo zaključivati da i Tito i drugi lideri revolucije nisu bili svjesni ne samo veličine historijskih dostignuća koja je SKJ ostvario pod njihovim rukovodstvom u toku skoro pola stoljeća već i neprevladanih i nesavladanih nasljeda starog društva. Signifikantan je i gotovo dramatičan Kardeljev posljednji javni nastup na XI kongresu SKJ 1978. kada je izrazio uvjerenje da revolucija i socijalistički razvoj nije temeljitije izmijenio onaj duhovno-idejni i povijesni raspored i odnos snaga kakav je bio uoči i u samoj revoluciji. S tim starim naslijedom nastavio se društveni život u Jugoslaviji poslije odlaska lidera revolucije. Ubrzo će iz tog povijesnog nasljedstva početi izlaziti neke pojave o kojima je riječ na drugom mjestu u narednom tekstu.

Da bi što reljefnije utvrdio uzroke krize društveno-ekonomskog i političkog sistema, Bilandžić potanko opisuje sve reforme i promjene, a osobito podrobno ustavnu koncepciju udruženog rada i problem njene realizacije, dokazujući da je *realno stanje u praksi bliže državnom socijalizmu nego koncepciji udruženog ra-*

da. Time Bilandžić u svojoj knjizi, kao i mnogi drugi, utvrđuje da nije u krizi ustavni sistem iz 1974. godine, nego politički i ekonomski sistem koji je po mnogo čemu i u normativnom smislu, a pogotovo u praksi, odstupio od strategije Ustava, odnosno koji je u suštini ostao državosocijalistički po svojim bitnim karakteristikama.

Bilandžić pobija jednostrane ocjene sadašnje krize pokazujući da su njezini uzroci brojni, a ne samo neadekvatan ustavni sistem, kako to neki uporno dokazuju. Bilandžić pokazuje da korijeni krize sežu dosta daleko u prošlost, sve do pogrešne razvojne koncepcije utvrđene prvim petogodišnjim planom 1945—1951. i od tada u različitim oblicima razvijane koncepcije autarkičnog razvoja privrede s primatom teške industrije (tvornice koje grade tvornice). On posebno ukazuje na permanentno potiskivanje ekonomskih zakonitosti, na nepromijenjenu glavnu ulogu političkog faktora u investiranju, ukazuje na zaduživanje u inozemstvu i mnoge druge uzroke krize. Tražeći uzroke neprovođenja Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, Bilandžić konstatira da nije došlo do promjena u položaju i načinu funkcioniranja partijsko-državne strukture, koja je i dalje ostala glavni nosilac upravljanja društvenim procesima kao i u prethodnim razdobljima, iako se kompromitirala nizom ekonomskih promašaja. Polazeći od nepovoljne strukture privrede, Bilandžić ukazuje na velike teškoće uklapanja u međunarodnu podjelu rada, koje će dugo trajati, na zastoje u industrijalizaciji i modernizaciji, na blokade razvoja privrede i male privrede, što sve rezultira stagnacijom produktivnosti rada, krahom antiinflacijskog programa i padom životnog standarda za više od jednu trećinu.

S obzirom na velike nejasnoće i vrlo različita mišljenja o putovima jačanja ekonomskih zakonitosti i tržišnog privređivanja, vrlo je zanimljiva Bilandžićeva analiza stavova republika i pokrajina prema tržišnom privređivanju.

IV

Drugi bitan problem kojim se bavi knjiga jeste problematika zajedništva naroda i narodnosti Jugoslavije sredinom osamdesetih godina. I ovdje je izuzetno zanimljivo što autor daje poziciju svih republika i pokrajina prema različitim koncepcijama rješavanja jedinstva i zajedništva naroda i narodnosti. Vjerojatno će ovaj dio knjige biti i najčitaniji, ali i najviše osporavan, jer autor vrlo konkretno ukazuje na specifičnosti republika i pokrajina, koje se nerado javno priznaju, odnosno koje se na različite načine kamufliraju.

U zadnjem dijelu knjige, može se reći, nalazi se »hit« do »hita«, tzv. vruće teme, majstorski i provokativno obrađene, te se on čita u jednom dahu.

To su vrlo dokumentirani opisi kraja politbiroovskog sistema upravljanja društvom i problemi konstituiranja političkog vrha Jugoslavije te njegova funkcioniranja poslije Tita. Tu se opisuju borbe oko reforme političkog sistema s vrlo zanimljivim kronološkim prikazom glavnih tendencija i zahtjeva u SR Srbiji (odakle je inicijativa potekla) te njena odjeka u ostalim dijelovima Jugoslavije. Slijedi prolom kritike i pritisci za preispitivanje legitimiteta naslijeđenog stanja, odnosi u SR Srbiji itd.

U tom dijelu knjige Bilandžić vrlo pažljivo odabire citate iz štampe i znanstvenih radova, publikacija, literature i političkih dokumenata da prikaže glavne argumente i glavne koncepcije, da bi zatim pristupio analizi stavova Saveza komunista pojedinih republika i pokrajina prema navedenim problemima i prolomu kritike.

Kako se autor bavi procesima koji su u toku i problemima koji su nerješivi u kratkom roku, o kojima postoje različita mišljenja i koncepcije, sigurno je da će potaknuti i druge autore da o tim problemima iznesu svoja, drugačija viđenja i zaključke. Ovdje kažemo »koncepcija« i »viđenje« pojedinih problema autora (Bilandžića), iako je na nekoliko mjesta u knjizi autor posebno naglasio da nastoji objektivno izložiti argumente svih glavnih tendencija i koncepcija o problemima o kojima piše, iako je o svakom problemu dao šire izvode iz dokumenata.

ta, tekstova i izlaganja nosilaca određene koncepcije, jer već i sam izbor problema i autora i način sklapanja mozalika od suprostavljanja stavova pokazuje i stav autora, posredno ili neposredno. U tom smislu Bilandžićeva knjiga potvrđuje njegovu duboku vjeru u socijalističko samoupravljanje i jugoslavenski federalizam i mogućnosti prevladavanja teškoća.

V

Posebno zanimljivim čini nam se Bilandžićevo razmatranje o stanju društvene svijesti u Jugoslaviji i vjerojatnim ili mogućim tendencijama njena daljeg razvoja.

Bilandžić smatra da se sredinom osamdesetih godina u društvenoj svijesti milijuna ljudi u Jugoslaviji mogu registrirati neke promjene povijesnog značaja, ali da su još razni oblici narodne svijesti u stanju previranja i oblikovanja, pa je teško predvidjeti rasplet.

On smatra da je uglavnom odumrla revolucionarna svijest predratne i ratne generacije s čvrstim vjerovanjem u budućnost koje je bivalo to veće što su teškoće bile veće, te da su se bitno smanjile snage i moć revolucionarnog monolitnog bloka i njegova vjera da je moguće brzo izgraditi komunističko beskonfliktno društvo. Bilandžić s pravom upozorava da se nastavljaju tendencije oživljavanja tradicionalne i građanske svijesti te poimanje nacionalnog u građanskom smislu, dok istovremeno jača dogmatska svijest. Prema njemu, sredinom osamdesetih godina, znači danas, u vrijeme krize, dolazi do jačanja dogmatske svijesti koja kreće u bitku protiv navodnih kapitalističkih elemenata u društvu i jačanja tržišne ekonomije. Značajne su i tendencije jačanja malograđanske svijesti, religioznosti i konformizma, širenje pragmatičnih ciljeva i gubljenje društvenih ideala. Prema Bilandžićevim analizama, jugoslavensko je društvo interesno podijeljeno više nego ikad i, što je posebno značajno, ta podijeljenost zahvaća je i radnike i SKJ.

Svoju analizu Bilandžić završava sljedećom konstatacijom:

»U prazan prostor, stvoren 'odumiranjem' zanosnih velikih ideja iz doba re-

volucije, ulazila je tradicionalna povijesna svijest, za koju se mislilo da je definitivno otišla u 'muzej starina'. Istopila se monolitnost bloka revolucije. Usprkos svemu tome, koncept društvenog i državnog uređenja, koji je razvijala i razvila KPJ od 1923. do 1974, bio je superioran svim drugim alternativama. Zato i nije čudo što ni 'opozicija', pa ni sadašnja rukovodstva SKJ ne mogu oblikovati alternativu postojećem sistemu društvenih odnosa.«

U zaključnim napomenama Bilandžić na osnovi ukupne analize konstatira da je politički sistem dovoljno stabilan da se odupre pritiscima suprotstavljenih koncepcija, što se posebno odnosi na federalizam koji je vrlo stabilan i jedina alternativa razvoja Jugoslavije. On predlaže značajne promjene u koncepciji ostvarivanja socijalističkog samoupravljanja, prije svega u razgraničavanju samoupravljanja od rukovođenja, što je u više navrata opširno zastupao u javnosti, pa nema potrebe da se ti prijedlozi pitanje komentiraju. Dakle, Bilandžić vidi perspektivu u istovremenom jačanju moći radničke klase i tehnostrukture na račun bitnog smanjivanja državno-partijskog monopola u odlučivanju o sistemu društvene reprodukcije.

Bilandžićeva knjiga (rukopis) završena je prije više od godinu dana. U tih godinu dana mnogi procesi o kojima piše Bilandžić dalje su se razvijali — neki u skladu s Bilandžićevim predviđanjima — ali su zabilježeni i neki novi procesi i tendencije, tako da upućeniji čitalac može i sam verificirati neke od glavnih zaključaka Bilandžićeve knjige. U tom smislu i autor ove recenzije, ocjenjujući glavne teze Bilandžićeve knjige i njegova predviđanja kao i na osnovi procesa u posljednjih godinu dana, dakle na osnovi nekih novih saznanja i procesa, polazeći od svojih subjektivnih ocjena smatra da se glavne teze Bilandžićeve knjige potvrđuju, premda valja napomenuti da neki drugi prikazivači ove knjige imaju suprotno mišljenje.

kritikama u pretkongresnim raspravama

XIII. kongres SKJ, unatoč žestokim i na samom kongresu, čvrsto je i jedinstveno potvrdio još jedanput da samo-

upravljanje i jugoslavenski federalizam nemaju alternative, zahtijevajući radikalne promjene koje će onemogućiti daljnje reproduciranje starog državnog socijalističkog sistema koji posebno vladanjem u oblasti društvene reprodukcije onemogućava razvoj samoupravljanja. U tom smislu potvrđuje se Bilandžićeva teza da unatoč žestokim kritikama jugoslavenski federalizam ostaje čvrst i da nema alternative.

Međutim, zabrinjavaju dvije tendencije, koje na određeni način dovode u pitanje takav stav Bilandžićev. Prvo, što i sam Savez komunista Jugoslavije i dalje nakon XIII. kongresa po mnogo čemu u praksi djeluje na stari način, što pokušava i dalje i sve više političkim sredstvima riješiti glavne proturječnosti jugoslavenskog društva, što i dalje mnogi u SK daju u praksi podršku državno-administrativnim mjerama u sređivanju stanja, čime se objektivno sve više udaljujemo od Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije. I drugo, što i dalje u društvu, pa i u samom SK, jačaju snage koje se opiru utvrđenoj strategiji i kontinuitetu razvoja jugoslavenskog sistema, što jačaju snage koje sve više nude alternativna rješenja i u bitnim pitanjima osnova političkog sistema, čime se još više zaoštavaju svi postojeći društveni problemi i odgađa rasplet krize u Jugoslaviji.

Snaga opozicijskih koncepcija i onih koji traže promjenu sistema, pa i onih koji traže promjene biti Titove koncepcije Jugoslavije, čini se da nije potcijenjena samo u Bilandžićevoj knjizi, i kada je riječ o državno-dogmatskim snagama i separatističkim snagama, nego i u samom Savezu komunista i jugoslavenskom društvu u cjelini.

U jugoslavenskom društvu i nakon XIII. kongresa SK ne dolazi do nužnog stupnja jedinstva o bitnim strateškim pitanjima, što odgađa i onemogućava izlazak iz krize na demokratski način. Međutim, pažljivim čitanjem Bilandžićeve knjige vidi se da je i autor ovog zanimljivog djela uočio dovoljno pokazatelja koji ukazuju na dugoročnost krize jugoslavenskog društva.

Zdravko Tomac

Prikaz

UDK 331.107.8+316.323.72(497.1)+316.334.2

Vladimir Arzenšek:

Struktura i pokret

Centar za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd 1984.

Iste 1984. godine kada je u zajedničkom radu s Veljkom Rusom izdao knjigu pod naslovom *Rad kao sudbina i kao sloboda*, Vladimir Arzenšek će objaviti i vlastiti rad u čijem će se naslovu ponovo nalaziti suprotnosti dvaju pojmova — *Struktura i pokret*. Dok je u prvonavedenoj knjizi pisao dio nazvan "Alijenacija rada", krećući se prvo od teorijskih ili, uže rečeno, filozofijskih razmatranja, u drugoj će od rezultata empirijskih istraživanja razmatranja, za razliku od prve, završiti svojevrstnom sintezom filozofske i političke teorije socijalizma i politike uopće.

Struktura i pokret pojavljuje se u dva dijela, koji bi svaki za sebe mogli predstavljati zasebnu tematsku cjelinu i kontekst izlaganja, ali još više smisao da se kao takav iznosi čitaocu. U prvom dijelu pod naslovom »Radnici i klasna struktura društva« autor obrazlaže rezultate empirijskih istraživanja u razdoblju 1972—1981. godine u Sloveniji, nastalih u okvirima projekta »Industrijalizacija i emancipacija« na temu »Institucionalna struktura i društveni pokret«. Program iza kojega je stajao sam izdavač knjige a financirala ga je Republička zajednica nauke Srbije (sociolozi su već onda probili republičke barijere!) prvenstveno je sadržavao istraživanje strukture moći, različite dimenzije industrijskih konflikata, pitanja alijenacije rada, uloge sindikata, reprezentativnosti političkog sistema, kao i interesne strukture vrijednosnih orijentacija zaposlenih. U drugom dijelu pod naslovom »Pluralizam i hegemonija«, koji bi trebao biti teritorijaska razrada empirijskih istraživanja, podrobnijem čitaocu teže će izmaknuti činjenica da empirija ne vlada izlaganjima nego da vlastiti stavovi

autora vladaju kao zaključci koje stvarnost sama po sebi potvrđuje. Pitanja političkog pluralizma brzo se izmjenjuju s pitanjima partije i političke moći i vlasti, a ideologija kao »pogrešna svijest« potvrđuje se kroz neuspjehe ideala na praktičnim iskustvima evropskih revolucija. Razlika između empirijske i klasne svijesti radnika ovdje je odnos raskoraka institucionalizirane strukture i organizacije i subjektivnosti koja još nije postala »poželjna« gnoseologija.

Rezultati istraživanja počinju prezentiranjem socijalnog sistema radne organizacije kroz istovremeno navođenje distribucija moći za pet promatranih godina: 1969. 1970. 1971. 1974. i 1981. Ako su istraživanja istog karaktera šezdesetih godina pokazala da dominantan utjecaj ima uprava, znatno manji samoupravni organi, još manji političke organizacije, a najmanji radnici, postavilo se pitanje što se desilo sedamdesetih godina? Dobro poznate promjene koje su uslijedile institucionalnim reformama u prvoj polovini sedamdesetih godina (Ustavni amandmani) i drugoj polovini istih (Ustav i Zakon o udruženom radu) trebale su svakako rezultirati promjenom količine utjecaja u radnim organizacijama u korist radnika, pa onda samoupravnih organa i političkih organizacija. Čak štoviše, ove promjene u obliku željenih ciljeva imale su pretenziju da se odnosi u društvenoj moći, odlučivanju i organiziranju na svim nivoima društvene i političke strukture pomiču prema većoj demokratizaciji upravljanja i samoupravljanja. Dokaz tome nastojanju bio je u činjenici da je, pored mikrosistema (formiranje osnovnih organizacija udruženog rada i više neposrednijeg odlučivanja), makrosistem također dobio barem formalno demokratske oblike odlučivanja (delegatski sistem).

Rezultati empirijskih istraživanja pokazuju, međutim, da se, naprotiv, količina utjecaja (sagledana kroz ocjene ispitanika u kontinuumu) pomiče u korist profesionalne uprave (direktor i viši rukovodioci), a znatno na štetu radnika i radničkih savjeta. Tek su politički funkcionari Sindikata i Saveza komunista svojim ekvilibriranjem nešto utješniji

slučaj. Kada se umjesto »mase« radnika promatraju mišljenja »angažiranijih« radnika (članova radničkih savjeta), ne zapažaju se nikakve promjene u percepciji oligarhijske strukture moći radne organizacije. Utjecaj uprave nije samo veći na području poslovne politike, planiranja i investicija, nego i na područjima gdje se društvena kretanja i odnosi još jače reflektiraju (raspodjela osobnih dohodaka, stanovi, kadrovska politika, konflikti). Slična je percepcija zaposlenih kada se podijele u četiri socioprofesionalne skupine (radnici, administrativni službenici, stručnjaci i rukovodioci), gdje se po veličini utjecaja formira »elita upravljača« i »masa« koja pored radnika obuhvaća i stručnjake. Simptomatično je pri tome da ne samo što je taj osjećaj nemoći kod radnika i stručnjaka vezan uz podjelu radnih funkcija, nego ni stupanj samoupravne aktivnosti i interesa u radnoj grupi i organizaciji ne utječe na njegovo smanjenje. Kod rukovodilaca je obrnuto. Autor to objašnjava tzv. relativnom deprivacijom: respondenti bez odgovarajućeg hijerarhijskog položaja s višim aspiracijama u aktivnostima intenzivnije doživljavaju stupanj i stanje nemoći u socijalnoj strukturi, što konačno vodi i logičnoj posljedici — otuđenju.

Polazeći od temeljnih postavki Marxove kritike otuđenog rada, koji se u tekstu klasnih odnosa pojavljuje kao suprotnost između vlasništva i kontrole nad proizvodnjom u smislu imati i nemati, a produbljuje se u samom aktu proizvodnje tako da postaje izvanjska i tuđa djelatnost, Arzenšek pokazuje da se takva odlika kapitalističkog sistema može razviti i u socijalizmu te rad može ostati kao puka ekonomska nužnost, a participiranje u raspodjeli dohotka, čak i kad bi poprimilo egalitaran karakter u odnosu prema samom karakteru rada kao dehumaniziranom zbog prirode podjele rada, od radnih zadataka pa do položaja u organizaciji rada, ne mijenja bit. Ostajanje na ekonomskoj participaciji, uz pretpostavku izjednačenja dohodaka, promijenilo bi samo položaj radnika prema onom koji ima u kapitalizmu ili razinu sudjelovanja u raspodjeli u »odnos svih ljudi prema radu« ili, da upotrijebimo Marxovu konstataci-

ju, zajednica bi nastupila kao »opći kapitalist«. Razotudjenje rada ne može se desiti bez istinskih promjena i humanizacije u procesu ljudskog rada. Jasno, ne potcjenjujući i ekonomske momente,

U empirijskom istraživanju o otuđenom radu u obliku percepcije radnika pošlo se od operacionalizacije Marxove definicije po kojoj se rad ne svodi na zadovoljenje jedne potrebe, nego je sredstvo za zadovoljenje potreba izvan nje. U tri promatrane godine u istraživanju tri stava (radim da živim, najvažniji je novac i rad je nužno zlo) ispitanici četiri socioprofesionalne skupine iskazuju čvrstu stabilnost u odgovorima. Radnici su najbliži navedenim stavovima u pozitivnim odgovorima, slijede administrativni službenici; rukovodioci su najmanje u »nuždi« i »zlu«. Stručnjaci koji su u dva istraživanja bili bliži rukovodiocima u trećem se više približavaju radnicima. Kod radnika rad se pretežno izražava kao najamni, a ta razlika se ne gubi niti kada se podijele na više stupnjeva kvalifikacije među skupinama. Bitne razlike neće proizaći ni iz podjele ispitanika po granama industrije (uzete su tekstilna, automobilska i kemijska), iako unutar toga djeluju razlike skupina. Očigledno je da obrazovanje ima malo utjecaja na razlike u otuđenju rada, a da priroda rada sve više postaje univerzalna determinacija — pogotovo kad joj se dodaju niska iskorištenost znanja i mogućnosti radnika i stručnjaka — za osjećaj deprivacije i frustracije.

Međutim, ako ne na odstranjenje izvora otuđenja, obrazovanje višeg stupnja djeluje na povećani intenzitet tog osjećaja. Kao monoton i nekreativan, rad najviše doživljavaju administrativni službenici, a radnici su »skromnije« nezadovoljni. Usporede li se radnici tri industrijske grane u SAD, Francuskoj i Jugoslaviji, ili поближе određeno, u Sloveniji, u pitanju mogućnosti izražavanja sposobnosti, onda se razlike ne uočavaju kao značajne, ali u pogledu monotonije situacija je kod nas kritična. Sve to utječe da se među zaposlenima velik dio ne identifikira s radom niti radnom organizacijom gdje rade. Rad se doživljava kao besmislen, a u tome su »najkritičniji« administrativni službenici. Sa-

moupravna aktivnost ne eliminira nezadovoljstvo. Identifikacija s radnom organizacijom je u pozitivnoj vezi sa zadovoljstvom radnika, a među stručnjacima je presudan faktor ispunjenje životnih ambicija.

Problem participacije, identifikacije i moći pojavljuje se i kod djelovanja sindikata i stavova zaposlenih o njegovoj stvarnoj i potencijalnoj ulozi. Radnici su znatno manje po sudjelovanju aktivni u njegovu radu nego stručnjaci i rukovodioci. Pri tome veliku ulogu u aktivnosti ima socijalno porijeklo (manje su aktivni respondenti radničkog, a znatno više seljačkog ili službeničkog porijekla). Radnici se kao skupina malo identifikiraju sa sindikatom, a zanimljivo je da i aktivni i neaktivni podjednako doživljavaju gotovo istu nemoć. Vrlo je mali utjecaj radnika na izbor samoupravnih organa u kandidacionom postupku. Polovica radnika smatra da se njihovi interesi razlikuju od interesa funkcionara sindikata, ali kada je u pitanju željena reprezentativnost u pogledu zaštite prava radnika, gotovo devet desetina radnika (nekvalificiranih) to želi, a dvije trećine radnika članova SK imaju aspiracije u pogledu odlučnije uloge sindikata. Opća niska razina odlučivanja radnika u obliku utjecaja predstavlja jedan od najvećih problema institucionaliziranog sistema samoupravljanja.

Reprezentativnost političkog sistema prvenstveno je blokirana strukturom moći u društvu. Najveću moć imaju vodeći funkcionari u federaciji i republikama, a najmanju radnici i seljaci. Mišljenja o reprezentativnosti Saveza komunista i Socijalističkog saveza pokazuju varijacije od »uopće ne« do »ne zna«, i to najviše kod radnika i administrativnih službenika, manje kod stručnjaka, a najmanje kod rukovodilaca. Postoji velika otuđenost od rada Socijalističkog saveza. Zanimljivo je da percepcija moći ne ispoljava istovjetne odnose u smislu moć-nemoć kad se sa socijalnog sistema radne organizacije prelazi na politički sistem, jer i rukovodioci iskazuju u ovom slučaju — nemoć. Ni članstvo u samoupravnim organima i političkim organizacijama ne smanjuje njenu dimenziju,

Struktura svijesti kao odraz subjektivnih predodžbi o ciljevima i interesima zaposlenih najbolje se prezentira u obliku vrijednosnih orijentacija. Arzenšek će na osnovi posrednih pitanja (uloga i ponašanje članova porodice, mišljenje o ulozi socioprofesionalnih grupa u odlučivanju i njihovoj kompetentnosti te odnos prema tradiciji i potrebama za promjenama) zaključiti da kod radnika postoji znatno veća sklonost k autoritativnosti, neparticipativnosti i konzervativizmu. Stručnjaci su liberalniji, a rukovodioci još više. Radnici također iskazuju veću sklonost k socijalnoj izolaciji (druženje s kolegama s posla) i nepovjerljivi su prema okolini, što autor podvodi pod egocentričnu orijentaciju. Međutim, da je to nužno zlo, vidi se iz vrijednosnog sistema zaposlenih, gdje radnici na prvo mjesto, pored stalnosti zaposlenja, stavljaju dobre suradnike (ispred osobnog dohotka), a isto je s administrativnim službenicima, dok stručnjaci i rukovodioci to bezuvjetno stavljaju na prvo mjesto.

Ipak rezultati istraživanja, pored prethodnih, dalje ukazuju da postoje egalitarnistička orijentacija i ekonomski antagonizam među zaposlenima, i to prvenstveno kod onih s nižim primanjima i obrazovanjem (smanjenje razlika u imovini, ali i u raspodjeli osobnih dohodaka, pa otud autor zaključuje o dominaciji ekonomskih interesa). Slijede još partikularistička orijentacija (odsutnost socijalističke solidarnosti), apolitičnost i utilitarističko shvaćanje socijalizma (stav o životnom standardu kao isključivom cilju socijalizma). Postoji korelacija između partikularističke orijentacije, konzervativizma, neparticipativnosti i autoritativnosti, a gotovo je ista veza i kad je u pitanju utilitarizam kod radnika. Autor šire povezuje ove pojave s alijeniranim radom, nemoći, besmisлом i anomijom kao sociopsihološkim sindromima. Ekspanziju ove, kako je on naziva, »sociologije interesa«, Arzenšek ne vidi u participaciji na institucionalnoj razini samoupravnog sistema, već su vrijednosne orijentacije formirane u procesu primarne socijalizacije (porodica), sekundarne (škola) i društvenom podjelom rada (profesionalna stratifikacija).

Naspram ovom dijelu istraživanja koje pored svih zanimljivih rezultata donosi istovremeni odnos atraktivnosti i provokativnosti i, uza sve znanstvene postavke, rezultat je i autorovog vrednovanja činjenica, posljednji »empirijski dio« posvećen je štrajku, i to bez posrednih pitanja. Istraživanja iz 1974. godine u Sloveniji pokazuju da se po stavovima razlikuju radnici koji štrajkaju i oni koji to ne čine, također s obzirom na članstvo u samoupravnim organima, a posebno rukovodioci. Dok radnici razloge za štrajk golemom većinom vide u ekonomskim razlozima (osobni dohoci), rukovodioci to percipiraju, pored ovog, kao problem radne discipline, članovi samoupravnih organa uzroke prvo vide u lošem informiranju pa potom u osobnim dohocima. Četiri petine radnika smatra da je štrajk kao akcija usmjeren protiv rukovodstva radne organizacije, ali je zato rukovodstvo bilo prva instanca kojoj su se radnici obraćali ili koji su sami najviše posredovali oko njegova okončanja. Radnici očito nemaju dovoljno povjerenja u samoupravne organe i političke organizacije u razrješavanju konflikata, a uzrok se najviše krije u pitanju moći i angažiranju koje nije dovoljno.

Efikasnost štrajka to je veća što je skoncentriran na manje grupe (suprotno od očekivanja), kraći po trajanju, s manje zahtjeva, s manje posredovanja do okončanja, kada se drugi radnici ne miješaju i kad ima sreću da bude podržan od strane rukovodilaca. Češće štrajkaju radnici koji su ranije doživljavali nepravde, nekvalificirani od kvalificiranih, a ovi od polukvalificiranih, radnici koji su već štrajkali — recidivisti, pripadnici drugih etničkih skupina (neslovinci), muškarci i koji stanuju u gradu. Radnici članovi samoupravnih organa i političkih organizacija nešto manje štrajkaju, ali ne značajno, jer također premalo utječu na proces odlučivanja, alijenirani su i doživljavaju nepravde. Percepcija razlika u stupnju participacije i informiranosti međutim ne smanjuje toliko potrebu za sudjelovanjem u štrajku jer izrečene se nejednakosti naprosto ne mogu uklopiti u pogledu utjecaja i moći a da se ne eliminiira — otuđeni rad. Sto-

ga, kako autor ističe, »samostalni sistem radničke kontrole ima fundamentalni značaj za socijalnu integraciju radnih kolektiva« (str. 77).

Teorijske postavke o autonomnosti i spontanosti kao oblicima organizacije i pokreta radnika prezentiranih u autentičnim sindikatima, Arzenšek zasniva djelomice na empiriji (socijalna stratifikacija — moć i utjecaj) i na vlastitim stavovima kao i na stavovima dijela jugoslavenskih sociologa (daljnja demokratizacija i pluralizam). Time bi samoupravni sistem, pored poznatog oblika Kardeljevog pluralizma samoupravnih interesa, dobio i dimenzije političkog pluralizma u obliku institucionalizacije autonomnih sindikata (to mišljenje zastupa i Županov). Bez toga nema institucionalizacije industrijskog konflikta niti pluralizma u ekonomskom sistemu, a klase, slojevi i grupe samo su dio sistema apstraktno predstavljenih i nepriznatih interesa. A kako politički sistem samoupravljanja ne bi trebao polaziti od radničke klase kao apstraktnog pojma niti od bilo kojeg drugog nosioca djelovanja kao apstraktnog političkog građanina bez konkretnih osobnih i društvenih interesa, slijedi da mu je tako nešto potrebno.

Samoupravljanje koje priznaje pluralizam i dinamiku različitih interesa, kao i mehanizme za njihovo jasno diferenciranje i ispoljavanje od stanja svijesti do praktične realizacije, postaje ne klasična demokracija parlamentarizma nego neposredniji i principijelniji demokratizam. Autor će zaključiti: »Cilj samoupravne demokratije mora biti da sprovodi interese istinskog čovjeka« (str. 87). Bez toga se vraćamo na pitanje Hegelove države, ozbiljenja općih interesa i dualizma javnih i privatnih interesa, gdje ne postoji priznanje ove podvojenosti, a opće prema posebnom (osim u iznimnim slučajevima) pojavljuje se kao odnos imaginarnog i realnog svijeta. I Marxov kategorički zahtjev za razrješenjem tog stanja bit će u priznanju empirijskog života, spoznaji i organizaciji vlastitih kao društvenih snaga koje se više neće dijeliti od sebe u obliku političke moći. Bila bi to umjesto političke — ljudska emancipacija.

Međutim, Marxova antropologija ranijeg razdoblja nije našla zbiljsku podlogu u praktičnoj egzistenciji samoupravne organizacije i odnosa snaga u društvu. Iako je sistem, ako se pođe od Kardeljevih *Pravaca razvoja političkog sistema samoupravljanja* definiran da priznaje i određenu dozu političkog pluralizma (Socijalistički savez kao narodno-frontovska organizacija sa širim idejnim tolerancijama), a Savezu komunista se više ne daje uloga političkog monopola, tendencije ukazuju da se takva zamisao ne ostvaruje. Političke organizacije, kao Socijalistički savez i sindikat, postaju transmisija Saveza komunista. Samoupravni pluralizam više je odraz ekonomske i socijalne partikularizacije interesa kao odraza moći i politike nego dio svakodnevnog djelovanja radnih ljudi, najširih slojeva. Težnjama za promienom iskaču u susret dva problema, prvo težnja za očuvanjem jednopartijskog sistema (koji bi trebao evoluirati u bespartijski — ali kako u ovakvim uvjetima?) i težnja da ideologija postane sredstvo za opravdanje voluntarizma i subjektivnosti. Pri tome su volja za moći i vlast nerazdvojne komponente. I uz to ne gubiti iz vida ideal i put za budućnost.

Arzenšek će to iskazati slijedećim riječima: »Demokratija nije stvar objektivnog postojanja pluralizma institucija, nego stvar volje istorijskog subjekta koji živi dijalektičko protivrjeđe empirijske volje za moći i transcendentalne volje za komunizmom« (str. 97). Odatle i stalno prisutno nepovjerenje za ono što je dano kao sloboda, potreba da se daje a ne da se spontano rađa i primjereno organizira i djeluje već samo onako kako je određeno kroz pragmatiku politike. U takvim uvjetima stupanj političke emancipacije postaje nedostižan a prijelazni period ne ostvaruje se u okvirima povijesnih mogućnosti; ozbiljenje ideala odgađa se za budućnost. Tu se postavlja pitanje o odnosu ideja i povijesnih iskustava ili uže ekonomije i politike te ideologije i svijesti.

Arzenšek će u svojem izlaganju konstatirati da u voluntarizmu politika vlada ekonomijom, ideologija je dana izvana jer je klasa (proletarijat) ograničena svojim položajem koji treba ukinu-

ti (rascjep klasne i empirijske svijesti gdje partija posreduje — Lukács). Na to će se nadovezati Lukácseva polemika sa Rosom Luxemburg u kojoj se kao središnje postavlja pitanje funkcije proleterske države. Spontanost i demokratski predstavnički sistem kao kritiku boljševičke diktature R. Luxemburg će suprotstaviti Lenjinovom principu centralizma u partiji i upravljanju državom. Autorov naglasak na nespojivosti sistema sovjeta i partijskog sistema (Kronštad) analogno će biti shvaćen kao napuštanje Marxovog komunalnog sistema s diktaturom proletarijata. Sukob između sistema savjeta i partijskog sistema prisutan je u gotovo svim evropskim revolucijama, kaže autor, navodeći analize Hannah Arendt. Čak i iskustva višepartijskih sistema govore da se radi o »predstavljenosti«, raspoloženju masa, ali ne i o pojedinačnom mišljenju. Čini se da Michelsov »željezni zakon oligarhije« djeluje svagdje a formalno reprezentativni sistem postaje vladavina oligarhije u »interesu rijetkih«. Kako svijetu politike, i to one — reklo bi se — kao sudbine, stvoriti preduvjete slobode, odnosno pretpostavke za komunistički način proizvodnje udruženih proizvođača? Mogu li odnosi među ljudima postati jednostavni u proizvodnji i raspodjeli, bez posredovanja politike ali na racionalnoj svijesti? Ili je ona onakva kakva je podvrgnuta u Nietzscheovoj kritici metafizike samo sredstvo za prividni svijet sa stajališta vrijednosti? Praktički voluntarizam dovodi do sloma vrijednosti, a racionalno gubi kontinuitet i determinizam objektivnih zakona zamjenjuje ideologija.

U kontekstu jugoslavenskog društva problem suprotstavljenosti socijalističkog samoupravljanja i diktature proletarijata, decentralizacije i demokratskog centralizma, frontovskog i partijskog jest problem odnosa institucionalizirane strukture i potrebe s pokretom kao samoorganizacijom masa, inicijativom i autonomnom djelovanjem. Autor govori o političkoj evoluciji pluralizma (sindikati i Socijalistički savez) bez koje nema socijalnog pokreta. Struktura i pokret — dilema koja traje u krizi je sve prisutnija.

Zlatko Hinšti

Recenzija

UDK 007+330.341(497.1)+330.8

Ante Pulić:

Socijalističko samoupravljanje i suvremena informacijska tehnologija

Informator, Zagreb 1986.

Iz niza stvari kojima je opterećena naša krizna svakodnevnica izviru različita pitanja na koja još uvijek nema pravih odgovora. Jedno od tih pitanja je jednostavno i glasi — zašto zaostajemo? Ovim su se pitanjem bavili mnogi na različitim skupovima, o njemu su dežurni »dušobrižnici« izlili barila tinte, zorno nam pokazujući svoje »dijagnostičke sposobnosti« jalove kurative, ali nam nisu objasnili zašto su neke zemlje za nepuna dva desetljeća pet i više puta povećale dohodak i svoje proizvodne mogućnosti, uz nikakvu ili znatno manju zaduženost prema svijetu.

Mogu se postaviti još mnoga pitanja na koja teško da ćemo naći odgovor. Umjesto toga mnoštvo je odgovora u raspravama o ustrojstvu političkog sistema, o kadrovskim i drugim pomicaljkama pod plaštom društvenog dogovora o provođenju kadrovske politike, o likvidiranju starih i kreiranju novih pojedinačnih i društvenih sinekura, o mnogim drugim u biti sporednim stvarima, dok se o prvoj stvari — tehnološkoj komponenti Marxove teorije revolucije tek tu i tamo javljaju poneki glasovi, koji se baš zato što su usamljeni gube u moru osrednjosti, gledano društveno-ekonomski, jalovih interpretacija.

Zato se Pulićeva knjiga *Socijalističko samoupravljanje i suvremena informacijska tehnologija* javlja u pravo vrijeme kao upozorenje i informacija. Na jednoj strani ona nam pokazuje što se zbiva u suvremenom svijetu u jednom segmentu — tehnologiji, koja vođena mikroprocesorima i drugim »ima« stubokom mijenja naše predodžbe o proizvodnim procesima, ali isto tako i o proizvo-

dnim odnosima, koji su dominirali ili još uvijek dominiraju u našim spoznajama. Na drugoj strani Pulićeva knjiga služi nam kao upozorenje gdje bismo se mogli naći ukoliko ne prihvatimo svjetske izazove.

Nije naodmet navesti da u svijetu već ima ozbiljnih rasprava koje upozoravaju na tehnološki neokolonijalizam i tome odgovarajuće procese, koji države i narode diferenciraju na osnovi novih parametara ne više po sirovinama i rovitim materijalima, već po znanju, koje je u razvijenih danas već najprodornija proizvodna snaga. Nova međunarodna podjela rada — proizvodna podjela rada, koja je u temeljima tehnološkog neokolonijalizma, diferencira suvremeni svijet na »šljakere« i one druge, s posljedicama koje su unaprijed poznate.

Bili bismo nepravedni kad bismo Pulićevu knjigu sveli samo na upozorenje i informaciju; ona nije samo to, jer u njoj srećemo i mnoge druge sadržaje i propitivanja temelja političke ekonomije. Tako, na primjer, vrijedi istaći analizu viška vrijednosti sa stajališta novih tehnologija i moć ili nemoć dominirajućih ekonomskih teorija da pruže odgovarajuće teoretsko objašnjenje na izazove robotizacije proizvodnih čina. Konkretno, Pulić propituje neokenzijansku teoriju, zatim teorije granične korisnosti i na kraju samu marksističku teoriju, sa svim pripadajućim postulatima, počevši od samog procesa proizvodnje do njegova nosioca — radničke klase. I doista, nove tehnologije mijenjaju biće radničke klase, ali ne više u Korčaginovom stilu — »kako se kalio čelik«, jer se čelik sve manje kali — nego u stilu konstruktivnog domišljanja, kreativnog ispoljavanja i duhovnog obogaćivanja, koji u svojoj simbiozi u krajnjoj liniji daju neusporedivo veće proizvodne učinke — na novim tehnološkim osnovama — od onih koji su do danas poznati.

Tu je Pulić na tragu tehnološkog aspekta Marxove teorije revolucije, dakle na aspektu koji se nerijetko zaboravlja, iako je onima koji poznaju Marxovo ekonomsko djelo evidentno da Marx nije gajio iluzije o mogućnosti mijenjanja svijeta bez razvoja proizvodnih snaga. Prema Puliću, to treba često isticati, jer ni-

je mali broj onih koji su mišljenja da se proizvodni odnosi mogu mijenjati papirima, pa što je više papira bolji je socijalizam. Potemkinova sela ostaju takva bez obzira kako se nazivaju i zato se Marxova teorija revolucije ne može sveći samo na političku revoluciju, ona je eminentno socijalna revolucija, a to će reći istovremeno i proces koji zahtijeva prihvaćanje novih prodora u sferi tehnologije i korištenje nove tehnologije za oslobođenje radničke klase, za emancipaciju ljudi.

U tome je osnovna poruka Pulićeve knjige, premda nije baš tako rečeno, ali se takav zaključak nameće posebno iz zadnjih poglavlja, u kojima Pulić elaborira neke odgovore na pitanje — što da se radi. I doista, pitanje je: što da se radi. Što učiniti u situaciji u kojoj se nalazimo, da li se prepustiti slučajnosti, ili — još gore — apatiji i mišljenju da će netko umjesto nas naći odgovore na postavljeno pitanje.

Ništa pogrešnije od toga, tvrdi Pulić. Narodi su sami kovači svoje sudbine, i nismo mi baš tako siromašni kako nas neki uvjeravaju. Za početak, potrebno je osloboditi se nekih suvišnosti i različitih dogmi i tako otvoriti nove procese na tragu onoga za što Pulićeva knjiga pledira.

Na kraju spomenimo da Pulićeva knjiga nije opsežna. Ima svega stotinjak stranaca, ali po tome ne treba suditi o njezinoj vrijednosti. Po našem sudu to je vrijedno djelo: znanstveno je utemeljeno, u provedenim analizama jasno; istovremeno je provokativno. Knjiga će sigurno zainteresirati šire čitateljstvo, dok će onima koji se profesionalno bave njenim sadržajima biti izazov i poticaj za promišljanje u novim dosežima.

Vlatko Mileta

Recenzija
UDK 30+001:316.65

Jürgen Habermas:

Tehnika i znanost kao 'ideologija'

Skolska knjiga, Zagreb 1986.

Prijevod knjige J. Habermasa *Tehnik und Wissenschaft als »Ideologie«* objavljen je u nas 1968. godine. Uz radove iz izvornog izdanja, naše izdanje sadrži i dva naknadno uvrštena teksta: »Uloga filozofije u marksizmu«, koji je kao referat održan na »Korčulanskoj ljetnoj školi« 1973. i »Prilog rekonstrukciji historijskog materijalizma«. Dio tekstova iz ove knjige već je putem različitih medija objavljen i u našoj zemlji i u stranim časopisima. U časopisu »Praxis« br. 6/1965. i 1—2/1966. objavljeno je predavanje »Tehnički napredak i svijet društvenog života«, održano u organizaciji HFD u Zagrebu 2. ožujka 1965. Na temu »Spoznaja i interes« održao je Habermas svoje predavanje u Zagrebu 1. ožujka 1965. a objavljeno je u štutgartskom časopisu »Merkur«. »Prilog rekonstrukciji historijskog materijalizma« objavljen je u Zborniku Trećeg programa Radio-Sarajeva br. 47/1984.

Naslov Habermasove knjige ujedno je i naslov poglavlja posvećenog Herbertu Marcuseu u povodu njegovog 70. roden-dana 1968. god., prvi put objavljenog u istoimenoj knjizi izvornika. S intencijom da ukaže »samo na jednu nesigurnost koja se nameće kod samog Marcusea« (str. 57), naime na onu neovisnu o Husserlovoj i Heideggerovoj analizi »racionalizacije novovjekne znanosti kao povijesne formacije«, Habermas se kritički razračunava s Marcuseovom tezom o stopljenosti tehnike i gospodstva kojom se ta nesloboda — ističe citirajući Marcusea — ne pojavljuje ni kao politička ni kao iracionalna, nego kao pristajanje na jednodimenzionalnost tehničkog aparata (usp. str. 56/57). Prema ovoj tezi, emancipacija ne bi mogla biti zamisliva bez revolucioniranja same znanosti i tehni-

ke, uočava kritički Habermas. Na marginama dviju kontrarnih hipoteza industrijski razvijenog društva — da je ono u nemogućnosti kvalitativne promjene društva, ali da, nasuprot tome, postoje tendencije koje će to društvo revolucionirati — Marcusea, kao i Habermasa, najviše zanima pitanje »racionalnijeg« društvenog poretka. S tim u vezi su i tehnika i znanost za Marcusea povijesne tvorevine, koje su danas već postale ideologije. Alternativni stav »stare« i »nove tehnike« koji je, smatra Habermas, kod Marcusea postavljen mada ne i rješiv i/ili održiv, »otreznjava zato što tehnika, ako ju je uopće moguće svesti na zamisao, očito proizlazi iz 'projekta' cjelokupnoga ljudskog roda, a ne iz nekoga koga se historijski može nadići« (58). Priroda nije samo predmet (Gegenstand) kojim možemo tehnički manipulirati — ističe strogo odbijajući ideje »nove nauke« i »nove tehnike« — nego ju, također, možemo susretati i kao protuigrača (Gegenspieler) u mogućoj interakciji. Ne samo što je uz prekid komunikacije možemo »obradivati«, nego s prirodom možemo također »komunicirati«. Nasuprot svrhovito-racionalnom djelovanju, ova se, Habermasom iskazana, alternativa postojećoj tehnici odnosi na simbolično posredovanu interakciju. »To, međutim, znači da su i jedno i drugo odnošenje projekcije rada i jezika, projekti cjelokupnog ljudskog roda, a ne pojedine epohe, određene klase, situacije koja se može nadići« (59). Dok Marcuse, primjećuje Habermas, na mnogim mjestima unutar *Čovjeka jedne dimenzije* ističe da revolucioniranje ne zadiru u proizvodne snage, nego znači tek primjenu institucionalnog okvira, zamisao prirode kao protuigrača znači prijedlog za jednu novu — za Habermasa, nastavljujući na Marcuseovu — interpretaciju rada i interakcije. Ponajprije zato što i »najtrezvenija« Marcuseova misao — o političkoj neuduznosti proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, kao i ona o potpunoj političkoj »pokvarenosti« proizvodnih snaga — »samo obnavlja klasično određenje odnosa proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa« (60). Ili, Marcuseovim riječima: »Tehnološki je a priori utoliko politički a priori što preoblikovanje prirode

vodi preoblikovanju čovjeka, te 'tvorevine što ih stvara čovjek' proizlaze iz jedne društvene cjeline i u nju se vraćaju. Pa ipak se može inzistirati na tomu da je mašinerija tehnologijskog univerzuma 'kao takva' indiferentna prema političkim svrhama — ona može određeno društvo samo ubrzavati ili sputavati« (60).

Nezadovoljan Marcuseom, Habermas navodi određenje »rada« ili svrhovito-racionalnog djelovanja kao »bilo instrumentalno djelovanje, bilo racionalni izbor, bilo kombinaciju jednog i drugog... Nasuprot tomu, komunikativnim djelovanjem smatram simbolično posredovanu interakciju« (62). Dok se instrumentalno djelovanje normira po tehničkim pravilima, komunikativno se djelovanje »ravna po obavezno važećim normama, koje definiraju recipročna očekivanja o ponašanju i što ih moraju razumjeti i priznati barem dva djelatna subjekta« (62). S tim je u vezi i razlikovanje društvenih sistema ovisno o većoj vrijednosti svrhovito-racionalnog ili komunikativnog djelovanja. Unutar institucionalnog okvira nekog društva Habermas uočava postojanje internih podsistema svrhovito-racionalnog djelovanja, kao i postojanje sociokulturnog svijeta života. U području podsistema svrhovito-racionalnog djelovanja znanstveno-tehnički napredak čini neizbježnom reorganizaciju društvenih institucija. Racionaliziranje na razini institucionalnog okvira — do čijeg mu je razrješenja primarno stalo — moguće je jedino proširivanjem granica komunikacije. Unutar sociokulturnog povratnog djelovanja, kao i unutar podsistema svrhovito-racionalnog djelovanja upravo proširivanje granica komunikacije u svim područjima političkih i/ili politiziranih načina ponovnog oblikovanja volje čini mogućim medij za »racionaliziranje«.

Logika industrijski visokorazvijenog društva zapažena je u permanentnom proširenju podsistema svrhovito-racionalnog djelovanja unutar kojega razvijena proizvodnih snaga postavlja pitanje legitimacije vlasti — »kozmiološkim interpretacijama svijeta« (usp. str. 66). Izopačenost komunikacije i izdvojenost simbola predstavljaju, kao konfron-

tacija, kraj tradicionalnog društva. »Tek sada se poredak vlasništva može iz političkog odnosa pretvoriti u odnos proizvodnje, jer se legitimira racionalnošću tržišta, ideologijom razmjenskog društva, a ne više legitimnim poretkom gospodstva« (67). U neprestanom pozivanju na Weberovu teoriju, koju zajedno s Marcuseovom prekoračuje i kritizira, Habermas zaključuje nastanak i razvoj »ideologija u užem smislu«, kojima je porijeklo u nadomještanju tradicionalne legitimacije vlasti. Polazeći od kritike Marcuseove teze o tehnici i znanosti kao legitimaciji vlasti, Habermas ističe repolitizaciju društva: »Politika poprima osebujno negativni karakter; orijentirana je na odstranjivanje disfunkcionalnosti i na izbjegavanje rizika koji ugrožavaju sistem, dakle ne na ozbiljnije praktičkih ciljeva, nego na rješavanje tehničkih pitanja« (71). Stoga danas, isključivanjem prakse, tj. uvođenjem zamjedbene programatike, i sama politička javnost gubi svoju funkciju. Osnovno je pitanje za Habermasa, nasuprot Marcuseu, koji bi zaključio s »ideologijom«: »kako učiniti da depolitiziranje masa postane tim masama prihvatljivo« (72).

Ideološki snaga tehnokracije čini identitet rada i interakcije u ljudskoj svijesti sve više legitimirajućim, nadopunjujući ga znanstvenim modelom. Dualizam svrhovito-racionalnog i komunikativnog djelovanja na snazi je upravo zato što ne nastaje samo u području antropologije, nego, štovise, i u svijesti samih ljudi. Postajući primarnom proizvodnom snagom, znanstveno-tehnički napredak koči emancipacijski potencijal društva. Tehnokratska je svijest za Habermasa dvojaka: ona ne može zadovoljiti ni stvoriti »prividnu« zadovoljenost, stoga nastaje fetiš interesa, ali prikrivanjem praktičkih pitanja — pretvarajući znanost u fetiš — »ne opravdava samo parcijalni interes za vlast određene klase i ne potlačuje samo parcijalnu potrebu za emancipacijom sa strane jedne druge klase, nego pogada emancipacijski interes roda kao takav« (78).

U poglavlju »Poznanstvena politika i javno mnijenje« autor propituje mogućnost (i) komunikacije između političke znanosti i javnosti. Prije svega,

istaknimo da je kod Habermasa prisutno potencijalno izvršavanje vlasti uz utvrđene znanstvene i tehničke norme. Postajući izvršnim organom znanstvene inteligencije, političar obavlja tek fiktivnu djelatnost odlučivanja. Vrijednosti bivaju sve više odvojene od tehnički primjerenog zadovoljavanja realnih potreba, te na taj način tzv. vrijednosti gube na svojem značenju i odumiru kao ideologije u koje se, ujedno, pretvaraju. Habermas zatim navodi tri modela odnosa stručnog znanja i politike: decizionistički i prošireni decizionistički model te tehnokratski i pragmatistički model. Za posljednji je model karakterističan kritički odnos između funkcija stručnjaka i političara. U njemu je, posredstvom političke javnosti, moguće uspješno praktičko provođenje tehničkih i strateških preporuka pa je, upravo zbog toga, rezimiran kao jedini model koji je nužno vezan uz demokraciju.

Za komunikaciju i proces prevođenja između znanosti i politike konstitutivan je odnos znanosti i javnog mnijenja. U velikoj mjeri institucionaliziran, taj je proces moguć jedino iz aspekta međusobne komunikacije građana, i tu treba da se vrati. Depolitizacija i raspad političke javnosti zbivaju se unutar sistema vlasti koji — unutar javnih diskusija — tendira odvajanju od praktičkih pitanja. Pored toga, »nestaje i spontani te nekada samo po sebi razumljiv kontakt pojedinog istraživača i šire publike« (110), ističe Habermas, a zakašnjelost/zastarjelost informacija također je rezultat depolitizacije političke javnosti (usp. isto). Habermas, međutim, uočava nove oblike komunikacija i procesa prevođenja, označujući ih kao »osebujnu teškoću« (usp. str. 111). Prevođenje znanstvenih informacija unutar samog znanstveno-istraživačkog procesa svojim preradama za medij ugrožava komunikaciju između znanosti i javnosti. Druga je tendencija uočena u međunarodnoj prinudi na miroljubivu koegzistenciju konkurirajućih društvenih sistema. Slijedeća se teškoća ogleda u konfliktnim ulogama znanstvenika-istraživača i državljanina, odnosno situacije unutar koje znanost odgovara zahtjevima političke prakse, ali i praktičkim posljedicama koje proizvodi.

Uz objektivne posljedice odnosa znanosti i javnosti, okarakteriziranim kao prijevremeno ukidanje mogućeg racionaliziranja (usp. str. 113), Habermas postavlja i niz ostalih pitanja i neprekidno preispituje svaku mogućnost ma kakvog mogućeg odgovora. Takvo je preispitivanje za ovog mislioca već poznato, no za nas je ono značajno iz nekoliko razloga: u ovom se »zborniku Habermas prvi put javlja kao doista autentičan mislilac. Kritizirajući neposredno Marcusea, odvaja se od vezanosti za teorije Frankfurtske škole, ali i od samog Marxa. Habermas rezimira sva pitanja i problematiku kojom se bavi te u ovom njegovom djelu uočavamo sociologijske, politologijske i psihologijske kao i napose sazrele filozofijske tendencije. Od niza objavljenih radova, ovaj je posebno značajan za proučavanje i razumijevanje knjiga *Prilog rekonstrukciji historijskog materijalizma*, *Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu* kao i filozofsko-sociološko-psihologijske studije *Saznanje i interes*.

Sanda Glavaš

Recenzija
UDK 801:007:001.894

Wissenschaftssprache und Gesellschaft

Edition Akademion Hamburg 1986.
Izdavač Theo Bungarten, str. 445

Pred nama je zbornik radova uglednih neolingvista. Za razliku od tradicionalne lingvistike prirodnih govora, neolingvisti otkrivaju fenomen znanstvenog govora i poklanjaju mu svu svoju istraživačku pažnju. Znanstveni govori predstavljaju danas evidentni fenomen lingvističkih istraživanja. Proizašli iz prirodnih govora, oni se danas tako radikalno od njih odvajaju da izazivaju komunikacijske probleme prvorazrednog društvenog značenja. S pragmatičkog aspekta nastoje neolingvisti razgraditi ta-

kozvane govorne barijere između stručnjaka i laika i tako omogućiti normalni protok informacija između »društva« i znanosti. Posve je razumljivo da naznačene barijere izazivaju s jedne strane teškoće u transferu znanja u svjetskim razmjerima, a s druge strane na političkom planu otežavaju svrhovito vodenje znanstvene politike. Novovjekovne znanosti kao genuino čedo prosvjetiteljstva imaju izričito javni karakter. Međutim, upravo taj javni karakter znanstvene djelatnosti i njenih rezultata doveden je u pitanje suvremenim razvikom znanstvenih govora *sociolekata* koji širokoj javnosti postaju posve nerazumljivi. Tako se stvara jaz između društvene i političke javnosti i znanstvene djelatnosti. I više od toga, ni sama istraživačka znanost nije neutralna od interesnog i vrijednosnog diferenciranja. Time se komunikacijske barijere između laika i stručnjaka proširuju i na znanstvene zajednice, odnosno društvene se nejednakosti reflektiraju na nejednakosti istraživačkih pristupa, metoda, rezultata kao i vrednovanja inovacijskih tekovina. Uz ovaj pragmatički aspekt suočavaju se neolingvisti s fenomenom znanstvenog govora, samog odnosno u pluralu — znanstvenih govorā. Znanstveni se govori i leksički, ali sve više i strukturno, razlikuju od prirodnih govora iz kojih su ponikli i kojima se zbog normalne komunikacije moraju uvijek nanovo vraćati. Da li su znanstveni govori još uopće prevedivi na običan govor, posve je otvoreno pitanje. Prirodni govor služi sve više samo kao sredstvo interpretacije znanstvenih govora; budući da su znanstveni govori poprimili svojstva sporazumijevanja među artefaktima, to su oni oslobođeni svih osjećajnih, emocionalnih, i općenito egzistencijalnih značenja. Ti govori djelomice služe označavanju fenomena znanstvene realnosti, a djelomice su posve apstraktna uputstva za djelovanje i međusobne sprege visoko razvijenih strojeva i složenih proizvodnih, informacijskih i komunikacijskih sistema. Ti sistemi razumiju samo te govore, i čovjek može njima vladati jedino ako i sam nauči te apstraktne govore. Kakve to konzekvencije ima na suvremeni život, ne treba posebno u-

pozoravati. Svaka nova etapa znanstveno-tehničke revolucije zahtijeva učenje novih jezika, ulaženje u novi svijet objektivne ili objektivirane racionalnosti, koja funkcionira kao postvareni *ratio* pregrađen smislenim i značenjskim barijerama od živog egzistencijalno »opterećenog« razuma živih ljudi. Predložena knjiga donosi priloge analitičara znanstvenih govora u oblasti humanističkih i prirodnih znanosti, kao i opća teoretska razmatranja fenomena takozvane *nove objektivnosti*, ili takvih artefakata koji funkcioniraju na visoko posredovan racionalni, naime reflektirani način, a istovremeno nisu osobe. Lingvistički pristup mikroelektronskoj revoluciji kao lingvističkoj revoluciji predstavlja izuzetno važan i plodan aspekt osvještavanja hermeneutičke situacije suvremenog čovjeka, stoga se domet značenja ove zbirke studija jedva može adekvatno vrednovati. Zgodno je napomenuti da su u knjigu na izravni ili neizravni način uvršteni i prilogi naših autora Davora Rodina i Zdenka Škreba te da se u bilješkama citira i domaći časopis *Umjetnost riječi*. Ako je u tako visoko specijaliziranim studijama moguće očekivati marksistički pristup, onda taj ništao nevažni detalj treba spomenuti. Marksistički se pristup u mnogih autora posreduje Marxovim terminima *postvarenje*, *otuđenje*, *roba* kao i jakim utjecajem radova talijanskog, marksistički inspiriranog lingvisti Ferruccio Rossi-Landi. Knjiga je opskrbljena preciznim registrom pojmova i imena te veoma detaljnim podacima o autorima priloga. Iz tih se podataka čitalac informira o drugim radovima involviranih autora, te ova knjiga usput predstavlja izvor bogate bibliografije relevantne literature za naznačeni fenomen neolingvistike.

Davor Rodin

Recenzija

UDK 355.02(497.1):327.8+32.019.5

Nenad Dorđević:

Bezbednost i Jugoslavija

Jugoart, Zagreb 1985.

Knjiga dra Nenada Dorđevića: *Bezbednost i Jugoslavija*, koja se pojavila prošle godine u izdanju »Jugoarta« iz Zagreba, djelomično popunjava prilično veliku i teško objašnjivu prazninu u štampanim izdanjima posvećenim istraživanju bezbjednosti uopšte, a posebno mjesta, uloge i značaja Jugoslavije u njoj.

Prije nego što je započeo sa postavljanjem osnovnih i pomoćnih hipoteza svoga rada, a kasnije i sa njihovim potvrđivanjem i naučnom obradom, autor na vrlo sistematičan, pregledan i nadasve precizan način obrazlaže osnovne karakteristike savremene epohe posmatrane kroz protivurječnosti savremene međunarodne zajednice u kojoj posebno naglašava suprotnosti njenog ekonomskog razvoja.

Pristupajući ovom istraživanju, autor je formulisao nekoliko ključnih hipoteza koje je nastojao da verifikuje primjenom odgovarajućih metodoloških postupaka. Tako je na prvom mjestu podvukao da u osnovne razloge koji bitno utječu na tokove savremenog razvoja međunarodne zajednice, njenu stabilnost i svjetski mir i bezbjednost spadaju: izuzetno veliki broj subjekata koji ulaze u njen sastav i njihova heterogenost uslovljena različitim stepenom njihovog ekonomskog razvoja. To su ujedno i osnovni razlozi zbog kojih je u posljednjih dvadeset godina dolazilo do povećanog intenziteta promjena u međunarodnim odnosima, i to kako na globalnom tako i na regionalnom planu. Tri su osnovne grupe problema koji su proizašli iz tih međusobno uslovljenih i protivurječnih procesa: proces dekolonizacije, blokovska podjela i bilateralizam velikih sila i proces nesvrstanosti.

Osnovna teza koju autor formuliše u razradi »procesa dekolonizacije« je da su proces dekolonizacije i borba naroda za nacionalno oslobođenje doživjeli svoju punu afirmaciju na međunarodnom planu šezdesetih godina ovog vijeka i da je taj proces danas već skoro završen, izuzev na jugu Afrike. Potom autor prelazi na formulisanje teze o procesu »blokovska podjela i bilateralizam velikih sila«, po kojoj osnovni pečat međunarodnim odnosima u poslijeratnom periodu daje rivalstvo velikih sila, odnosno njihovih blokova. I napokon, u razradi »procesa nesvrstanosti« autor formuliše i svoju treću tezu po kojoj nesvrstane zemlje i njihova aktivnost u međunarodnoj zajednici čine značajan činilac u očuvanju svjetskog mira i bezbjednosti, odnosno po kojoj se pokret nesvrstanosti već potvrdio kao najprogressivniji dio međunarodne zajednice (str. 17). Završavajući analiziranje pitanja suprotnosti u ekonomskom razvoju međunarodne zajednice koja ulazi u sastav prvog dijela rada, autor konstatuje da je otkrivanje uzroka i protivurječnosti u međunarodnoj zajednici u uskoj vezi sa demokratizacijom ekonomskih i političkih odnosa u svijetu, odnosno da ono podrazumijeva potpunu dekolonizaciju, davanje prava na samoopredjeljenje svim narodima, s jedne, i promjenu međunarodnog ekonomskog sistema, s druge strane.

Svoj rad autor je podijelio na pet dijelova, dva priloga i hronologiju. Prvom dijelu rada dao je naslov »Svijet u kome živimo«, drugom »Bezbednost«, trećem »Ugrožavanje bezbjednosti«, četvrtom »Unutrašnji neprijatelj« i petom »Međunarodni terorizam«.

Nakon uspješno postavljenih i dokazanih osnovnih teza u *prvom dijelu*, u *drugom dijelu* autor se bavi analizom *bezbjednosti i oblicima politike sa pozicije sile*. Po završetku analiziranja drugih definicija pojma bezbjednosti, autor prelazi na izlaganje svog shvatanja, po kome »bezbjednost znači stvaranje uslova za nesmetani društveno-politički i ekonomski razvoj osnovnih vrijednosti datog društva« (str. 26.). U tom smislu on bezbjednost sagledava kao *organizaciju, funkciju i stanje*, odnosno, kao *javnu, državnu i vojnu*. Jedna od osnovnih

njegovih teza je da je bezbjednost nedjeljiva stoga što sukobi na jednoj hemisferi mogu izazvati svjetski požar na drugoj, s obzirom na to da je danas — više nego ikad ranije — međunarodna povezanost i međuzavisnost subjekata međunarodnog prava izuzetno velika.

Razmatrajući pitanje »Jugoslavija i bezbjednost« Đorđević ističe da je Jugoslavija federativna i višenacionalna država i da je zbog toga njena bezbjednost jedinstvena i nedjeljiva, odnosno da se ona ne može posmatrati kao zbir bezbjednosnih stanja u republikama i pokrajinama, već dijelove sistema bezbjednosti moramo posmatrati kao sastavne dijelove jugoslavenskog bezbjednosnog sistema ili u njegovoj funkciji. Polazna autorova konstatacija, kada je riječ o istraživanju politike sa pozicije sile, je da je sila bila — to je i danas — jedna od osnovnih komponenti savremenih međunarodnih odnosa i da se ispoljava u ekonomskoj, političkoj, vojnoj, ideološkoj, psihološko-propagandnoj, naučno-tehnološkoj, kulturnoj i drugim oblastima društvenog života.

Razrađujući tematski pitanje oblika politike sa pozicije sile s međunarodnog i jugoslavenskog gledišta, Đorđević ga osvjetljava sa svih strana. Rezultat tog opširnog razmatranja sažima u nekoliko postavki. Prvo, oblici politike sile, odnosno upotrebe sile, mogu se svrstati u tri osnovne kategorije: *specijalni rat*, *vojne intervencije i ratovi*. Sva ta tri oblika primjene nasilja autor naziva zajedničkim imenom *agresija*. Vojna intervencija i rat su direktni oblici agresije, dok specijalni rat predstavlja indirektnu agresiju (str. 37). *Drugo*, socijalistička Jugoslavija može postati objekt agresije poduzete od strane jedne ili više država u okviru lokalnog, regionalnog ili svjetskog rata. *Treće*, u slučaju svjetskog rata Jugoslavija bi se našla u grupi miroljubivih i progresivnih zemalja. Ona bi, u stvari, nastojala da ostane izvan sukoba. Međutim, ako bi bila bez svoje volje uvučena u svjetski rat, ona bi se našla na onoj strani koja nije prema njoj izvršila agresiju. *Četvrto*, specijalni rat nije ni vremenski ni prostorno ograničen, jer se može voditi na globalnom, regionalnom i nacionalnom planu. *Peto*, ciljevi

specijalnog rata posmatrani uopšte, mogu se svrstati u sljedeće okvire: održavanje sopstvenih političkih, vojnih i drugih pozicija u drugim zemljama-članicama postojećih vojno-političkih blokova, zadobijanje novih, značajnijih vojno-političkih i drugih pozicija u zemljama nesvrstanih, vanblokovskog svijeta, eventualno preotimanje nekih od značajnijih pozicija koju suprotna strana već drži i, po autorovom shvatanju, »borba protiv pokreta nesvrstanih (str. 54). *Sesto*, sastav snaga specijalnog rata uslovljen je objektom njegovog napada. Snage su pretežno sastavljene od naturalizovanih građana velikih sila i drugih agresivnih država i od strane jednog broja emigranata. Po pravilu taj odnos je fifti-fifti. Pripadnici specijalnih snaga moraju posjedovati posebne kvalitete iz oblasti političkog i ideološkog obrazovanja, posebno psihofizičku pripremljenost, kao i znanja iz vojnih vještina (str. 61). *Sedmo*, države se radi ostvarivanja svojih spoljnopoličkih ciljeva koriste raznovrsnim sredstvima, počev od diplomatskih pa sve do nasilnih sredstava. Da bi došle do željenih podataka i činjenica, one osnivaju posebne organe i organizacije u kojima obavještajne službe zauzimaju jedno od najistaknutijih mjesta u hierarhijskog ljestvici. Razlažući instituciju tajne službe, autor se poziva na mišljenje istaknutih teoretičara, državnika i političara. Jedan od njih je i Hugo Grotius koji je u svom djelu *De jure belli ac pacis libri tres* pisao da su se već Mojsije i Ojsije služili tajnim agentima. Tako se, npr., iz odluka njemačkih staleža za god. 1542—1543. vidi da su odvojena sredstva »za obavještajni rad«. Napoleon je postizao značajne uspjehe zahvaljujući dobro organizovanoj tajnoj službi. Hagen u knjizi *Tajni front* opravdava postojanje tajnih službi, ističući da će »obavještajne službe biti neophodan instrument svih država dokle god sama tajna bude sredstvo politike« (str. 66). *Osmo*, državni organi i organizacije — obavještajne službe — za račun i u okviru snaga specijalnog rata organizuju prikupljanje podataka i izradu obavještajnih studija i procjena, infiltriraju se, na jednoj strani, u vlastite nacionalne i međunarodne organizacije i in-

stitucije, a na drugoj stvaraju političku agenturu i druga uporišta u zemlji prema kojoj se planira vođenje specijalnog rata (str. 69).

U *trećem dijelu* rada, pod naslovom »Ugrožavanje bezbednosti«, autor obrađuje propagandnu djelatnost diplomatsko-konzularnih predstavnika protiv Jugoslavije. Poštujući i ovdje hronologiju njegovih postavki, smatramo da se njihovo oblikovanje može izložiti u nekoliko bitnih konstatacija. *Prvo*, osnovne karakteristike neprijateljske propagande protiv SFR Jugoslavije su sljedeće: ideološka i klasna određenost, ofanzivnost i ograničenost i, napokon, dvosmjerni, blokovski nastup. *Drugo*, razlozi zbog kojih se neprijateljska propaganda protiv SFRJ provodi na više kolosijeka su u tome što socijalistička samoupravna zajednica i njena demokratija nije ideološki suprotstavljena samo buržoaskom klasnom društvu, već što predstavlja i svjetsku alternativu izgradnje socijalizma na humanijim i demokratskim osnovama i što je nesvrstana politika ozbiljna brana za prodor i realizaciju imperijalističkih i hegemonističkih ciljeva. Zbog toga neprijateljska propaganda u svom nastupanju prema našoj zemlji želi da ostvari dva osnovna cilja: da stvori ideološke istomišljenike među jugoslavenskim građanima — u zemlji i u inozemstvu — da oslabi i eliminiše utjecaj rivalskog ideološkog sistema (str. 83-84).

Treće, subverzivna neprijateljska djelatnost protiv Jugoslavije, čiji je nosilac neprijateljska emigracija porijeklom iz Jugoslavije, usmjerena je protiv Jugoslavije kao cjeline i protiv socijalizma; ona je prvenstveno antikomunistička, s izrazitim obilježjima nacionalističkog i separatističkog karaktera. *Četvrto*, izuzetno intenzivan oblik subverzivno-propagandne aktivnosti emigracije protiv SFR Jugoslavije ogleda se kroz upućivanje raznih protesta, memoranduma, peticija i sličnih dokumenata Ujedinjenim narodima, vladama drugih zemalja i drugim državnim institucijama, istaknutim pojedincima — političarima i javnim radnicima, međunarodnim humanitarnim organizacijama, redakcijama utjecajnih, posebno konzervativnih listova (str. 109). *Peto*, informbirovska emigracija, po

mišljenju autora, ne bi predstavljala posebnu društvenu opasnost, kad iza nje ne bi stajale određene snage u istočnoevropskim državama. Autor tvrdi da se informbirovska emigracija u svojoj propagandi najčešće služi raznim pisanim oblicima u vidu knjiga, časopisa i brošura, pamfleta, letaka itd, i da joj je osnovni cilj da u međunarodnu i jugoslavensku javnost prodre u svom nastupanju i dokazivanju postojanja i djelovanja tzv. nove KPJ te da se tako uključi u širi psihološki rat i pritisak na našu zemlju, stvarajući time prostor za infiltriranje vlastitih ideja (str. 112). *Šesto*, snage unutrašnjeg neprijatelja dijele se na dvije osnovne grupe: u prvu grupu ubrajamo snage koje se reprodukuju iz kolaboracionističkih, kvislinških i nacionalističkih snaga, iz ostataka klasnog neprijatelja i neprijateljske djelatnosti iz redova vjerskih zajednica, kao i pojedina proburžoaskih orijentisanih. Drugu grupu sačinjavaju prvenstveno birokratsko-etatiističke, novoispoljene nacionalističke, tehno liberalističke i anarholiberalističke snage (str. 116).

Četvrti dio, zajedno sa trećim, predstavlja najznačajnije stranice ovog rada. Pod naslovom »Unutrašnji neprijatelj« autor je svestrano raščlanio pojam i značenje termina, nudeći nam, kao i u drugim dijelovima, nekoliko prostudiranih postavki, od kojih ćemo izdvojiti najvažnije.

Prvo, »unutrašnjim neprijateljem« Jugoslavije smatraju se svi oni koji su protiv tekovina naše revolucije, socijalističke i samoupravne Jugoslavije i koji organizovano teže kontrarevolucionarnim promjenama. *Drugo*, unutrašnji neprijatelj, u suštini, djeluje u sprezi sa spoljnim neprijateljem. *Treće*, aktivnost neprijatelja u zemlji zasnovana je na birokratsko-etatiističkim, nacionalističkim, liberalističkim i anarholiberalističkim, tehnokratskim, klerikalističkim i sličnim pozicijama.

Nakon objašnjenja pojmova kao što su nacionalizam, separatizam, unitarizam, birokratizam i tehnobirokratizam, liberalizam i anarholiberalizam, autor obrazlaže mjesto i ulogu religije u jugoslavenskom društvu. Tu autor konstatuje da jugoslavenski prostor karakteriše ispre-

pletentost različitih religija i utjecaja, u kome dominantan utjecaj ostvaruju tri vjerske zajednice: rimokatolička, pravoslavna srpska i makedonska i islamska zajednica. Pored njih zapaža se i aktivnost oko tridesetak malih vjerskih zajednica, zasnovanih uglavnom na hrišćanstvu, ali i na nekim drugim religijama. Prateći razvoj, djelatnost, a posebno određivanje mjesta i uloge vjerskih zajednica u državi, autor određuje tri mogućnosti njihovog djelovanja. U prvoj mogućnosti njihovo djelovanje je odvojeno i jedno od drugog nezavisno. Tu je crkva odvojena od države, tako da se aktivnost vjerskih zajednica kreće samo u oblasti duhovne nadgradnje. U drugoj mogućnosti u državi egzistiraju sve vjerske zajednice, od kojih ipak jedan broj ima privilegovan položaj. To je u stvari sistem tzv. »priznatih vjerskih zajednica« u kome postoji čvrsta povezanost između priznatih vjerskih zajednica i države. I, napokon, u trećoj mogućnosti jedna vjerska zajednica ima status državne vjerske zajednice, čije učenje postaje državna religija. Ta vjerska zajednica je jedan od nosilaca političke vlasti, dok je postojanje i egzistiranje ostalih vjerskih zajednica bitno ograničeno. »Na području jugoslavenske države primjenjivana su sva tri sistema. Kraljevina Srbija imala je državnu vjersku zajednicu. To je bila pravoslavna crkva. Kraljevina Jugoslavija, zbog postojanja više vjerskih zajednica, opredijelila se za sistem tzv. 'priznatih vjerskih zajednica'. Polazeći od ciljeva socijalističke revolucije, osnovnih ljudskih prava i principa datih u Povelji UN, Ustav FNRJ iz 1946. godine u čl. 25. ističe slobodu vjeroispovijesti. Crkva je odvojena od države. Aktivnost vjerskih zajednica ne može biti u suprotnosti sa načelima datim u Ustavu. Ustav iz 1963. i 1974. nisu bitno mijenjali opredjeljenje dato u Ustavu iz 1946. godine« (str. 158—159).

U petom odjeljku svoga rada autor obrazlaže pitanje međunarodnog terorizma. Po njemu, samo se uslovno može govoriti o međunarodnom terorizmu kao savremenom društvenom fenomenu. Isto tako, tvrdi autor, neopravdano je razlikovati unutrašnji od međunarodnog terorizma, jer u stvarnosti ta razlika i ne

postoji. Doduše, postoji samo njihova prostornodimenzionalna razlika, s tim da je međunarodni terorizam samo bogatiji po svojim pojavnim oblicima. To »bogatstvo« pojavnih oblika međunarodnog terorizma proističe kako iz visokog stepena razvoja nauke i tehnologije i rastuće međuzavisnosti savremenog svijeta, tako i iz savremenih ekonomskih kretanja u međunarodnoj zajednici. Poslije analiziranja istorijskog razvoja terorizma, a kasnije i njegovog klasifikovanja na dva vremenska razdoblja — prvi između dva svjetska rata, drugi poslije drugog svjetskog rata — autor konstatuje da do danas u međunarodnoj zajednici ne postoji opšteprihvaćena definicija međunarodnog terorizma.

Po faktografskom navođenju normativno-pravne regulative o međunarodnom terorizmu — počev od prvog pokušaja organizovanog pristupa rješavanja ovog problema na trećoj Međunarodnoj konferenciji za unifikaciju krivičnog prava u Briselu 1930. godine, preko Društva naroda, koje rješavanje ovog problema pristupa 10. decembra 1934. godine, kada je osnovan Komitet stručnjaka na osnovu odluke njegovog Savjeta, koji je dobio zadatak da izradi prednacrt Međunarodne konvencije za suzbijanje međunarodnog terorizma, pa sve do usvajanja Konvencije UN o sprečavanju i kažnjavanju krivičnih djela protiv lica pod međunarodnom zaštitom, uključujući i diplomatske agente, 14. decembra 1973. godine — autor prelazi na analizu odnosa društvenih grupa i međunarodnog terorizma. Evo što autor doslovno o tome kaže: »Međunarodni terorizam se na istorijskoj sceni pojavljuje kao sredstvo i metod političke borbe određenih društvenih grupa. Međunarodni terorizam je sredstvo i metod borbe ne samo društvenih klasa, već i sredstvo i metod borbe određenih društvenih grupa u okviru jedne klase, ili način kažnjavanja pripadnika sopstvenog poretka ili klase. Međunarodni terorizam je, također, nemoguće vezati za jednu klasu. Njime su se istovremeno služile i služe kako pripadnici progresivne, tako i reakcionarne društvene klase. Kada ga primjenjuju progresivna i revolucionarna društva, ciljevi te borbe su opravdani, ali sredstva

ostvarenja tih ciljeva, ispoljena u vidu međunarodnog terorizma, neprihvatljiva su sa stanovišta međunarodnog prava... U slučaju kada se terorizmom i terorom služe reacionarne snage društva, bilo one institucionalizovane ili ne, to predstavlja težnju ka vraćanju ili — u najboljem slučaju — zadržavanju kretanja točka istorije naprijed« (str. 176—177).

Pogledajmo sada koje su u ovom odjeljku osnovne autorove konstatacije. Prva od njih je svakako autorovo mišljenje da je međunarodni terorizam samo jedan od oblika nasilja u međunarodnoj zajednici, čiji intenzitet u prvom redu zavisi od međunarodnih ekonomskih, političkih i vojnostrategijskih odnosa i interesa pojedinih članica međunarodne zajednice. Analogno tome, autor izlaže i svoju drugu konstataciju, čija se suština ogleda u razlikovanju pojma »oslobodilački pokret« i »antikolonijalna borba« od pojma međunarodnog terorizma. U prvom slučaju radi se o legalnoj borbi naroda za svoje nacionalno oslobođenje, dok se u drugom slučaju radi o manifestovanju različitih oblika političkog nasilja uperenog protiv pojedinaca koji se ne nalaze ni u kakvom odnosu prema stranama u sukobu. Treće, u objašnjavanju ciljeva međunarodnog terorizma treba polaziti od njihove analize, odnosno od analize njihove vrijednosti, s obzirom na to da su oni određeni elementima objektivne društvene stvarnosti. Zato autor i tvrdi da su ciljevi međunarodnog terorizma, posmatrani iz istorijske perspektive, prvenstveno ciljevi velikih društvenih grupa — klasa i nacija. Oni su u stvari izraz cjelokupnih društvenih odnosa. Međunarodnom terorizmu pristupaju pripadnici oslobodilačkih pokreta, koji se bore za nacionalno oslobođenje ili oslobođenje od kolonijalnog ugnjetavanja i strane dominacije, lijevo orijentisane grupe država zapadne Evrope, kao i reacionarni režimi i snage koje se razvijaju i povezuju kako na nacionalnom tako i na međunarodnom planu. Zato je neophodno razlikovati cilj političke borbe od ciljeva terorističkih akata. Ciljevi međunarodnog terorizma kao metoda i sredstva borbe neprihvatljivi su (str. 183—184). Autor isto tako zahtijeva da se pravi razlika između politič-

kog i kriminalnog terora, ali i između političkog i nepolitičkog cilja međunarodnog terorizma. Četvrto, motivi terorista mogu se svrstati u tri osnovne grupe: političko-ideološku, psihološku (akti psihički neuračunljivih osoba) i kriminalnu (kada je izvršilac motivisan ličnom koristi). Zajedno sa ovom klasifikacijom autor je izvršio i klasifikaciju terorističkih akcija u odnosu na broj izvršilaca. Na osnovu tog kriterija međunarodne terorističke akcije se dijele na: međunarodni terorizam čije akcije izvode pojedinci ili grupe pod kontrolom jedne suverene države i transnacionalni terorizam, kada akcije sprovode u osnovi autonomni, nedržavni faktori (str. 194). Peto, najčešći oblici ispoljavanja međunarodnog terorizma usmjereni su u dva pravca: u pravcu ugrožavanja bezbjednosti ili fizičkog integriteta lica koja uživaju međunarodnu zaštitu i u pravcu ugrožavanja bezbjednosti vazdušnog saobraćaja — protivpravnog skretanja ili otmice aviona. Šesto, kad se radi o nosiocima međunarodnog terorizma, i to onog dijela koji je uperen protiv Jugoslavije, autor konstatuje da je on u uskoj vezi sa djelovanjem emigracije porijeklom iz Jugoslavije, naročito sa jednim njenim oblikom djelovanja — diverzantsko-terorističkim aktivnostima. »Ovaj vid neprijateljskog djelovanja jednog dijela jugoslavenske emigracije nosi od početka sve karakteristike direktnog sluzenja interesima stranih sila. Njihovim radom, obučavanjem i finansiranjem rukovode obavještajne službe pojedinih država ili reacionarne snage tih država« (str. 222).

Po definisanju pojma političke emigracije i pojma izbjeglica uopšte, autor prelazi na utvrđivanje nastanka jugoslavenske političke emigracije, u čijoj djelatnosti utvrđuje tri osnovna perioda: predratni, ratni i poslijeratni. U njihovom istraživanju autor je još jedanput pokazao, kao i u cjelokupnom pristupu i obradi teme, da se radi o naučnoistraživačkom radniku koji je u tačine ovladao i najsitnijim dijelovima ispitivane pojave. Sedmo, Jugoslavija je svoj stav prema međunarodnom terorizmu iskazala ratifikacijom svih konvencija, koje se odnose na njegovo suzbijanje, postojećih u okviru UN i njenih specijalizovanih

agencija, a u okviru nacionalnog zakonodavstva — krivičnog — akta međunarodnog terorizma proglasila za krivična djela. Autor tvrdi da se osnovni jugoslavenski stavovi u vezi s međunarodnim terorizmom mogu vidjeti u podnesku koji je vlada SFRJ uputila generalnom sekretaru UN, saglasno stavu 7 Rezolucije 3034 (XXVII). Međutim, kad se radi o suzbijanju međunarodnog terorizma, jugoslavenska vlada smatra da je neophodno ostvariti četiri osnovna uslova, i to: obezbjeđenje poštovanja principa i odluka usvojenih u UN, čime bi se eliminisali, u velikoj mjeri, osnovni uzroci međunarodnog terorizma; obezbjeđenje uzdržavanja država od ohrabivanja, pomaganja i učestvovanja ili tolerisanja na svojoj teritoriji aktivnosti organizovanih u cilju izvršenja terorističkih akata; obezbjeđenje ratifikovanja postojećih međunarodnih konvencija koje se odnose na različite aspekte međunarodnog terorizma i poštovanje principa *aut dedere aut punire* (str. 239—240).

Na kraju kažimo i to da je studija *Bezbednost i Jugoslavija* dra Nenada Dorđevića veoma značajan marksistički naučnoistraživački rad. Ovom prilikom valja, isto tako, istaći da ovaj rad ima ne samo naučnoistraživačku već i praktičnu vrijednost. Naravno, ovom treba dodati i dimenziju koja se temelji na autorovom korištenju izuzetno obimne literature i dokumentacije. Najzad, rad je pisan jezički korektno. To, kao i pregledan način autorovog izlaganja, čini ovo djelo lako čitljivim, što je također jedna od njegovih pozitivnih osobina. Zato tvrdimo i nadamo se da će ono biti zanimljivo i širem krugu čitalaca. Ukratko, toplo ga preporučujemo.

Jusuf Čaušević

Recenzija

UDK 355.02(497.1):327.8+32.019.5

Vojislav Mićović:

Specijalni rat i Jugoslavija

IRO »Rad«, Beograd 1986.

Početak 1986. godine ugledala je svjetlo dana knjiga Vojislava Mićovića *Specijalni rat i Jugoslavija*. Na taj način izdavačka kuća »Rad« još jedanput je potvrdila da se radi o jednoj izuzetno plodnoj organizaciji koja i te kako vodi računa o svim oblicima ispoljavanja savremenih kretanja, a sve s ciljem da zadovolji široki spektar interesovanja svojih čitalaca. Vrijednost Mićovićevog rada biva to veća što se kod nas u ranom poslijeratnom periodu ovoj problematici posvećivala izuzetno mala pažnja. Naravno, sve to nije moglo a da ne utječe i na broj radova koji su obrađivali ovu problematiku. U stvari, čak i kada je bila obrađivana, bilo je to parcijalno. Bolje reći obrađivani su samo njeni pojedini aspekti. Na takav neopravdan odnos prema ovoj izuzetno važnoj pojavi ukazivao je i drug Tito na sjednici Savjeta za narodnu odbranu Jugoslavije jula 1970. godine, na kojoj je, u vezi specijalnog rata, između ostalog rekao i ovo: »Postoji danas taj rat i to žestok rat. I dok god potencijalni protivnik cijeni da ima koristi od 'specijalnog rata' on će ga intenzivirati i ići sve dalje. A kod nas se upravo tome posvećuje malo pažnje. Mi moramo biti znatno budniji prema svim tim elementima i preduzeti da ta 'peta kolona' — danas bi mogla biti i 'šesta' — nema uspjeha u svom radu.« Od tog vremena pa sve do danas pristup izučavanju ove pojave biva sveobuhvatniji, tj. sve veći broj naučnoistraživačkih radnika kao predmet svog interesovanja uzima specijalni rat i vidove njegovog ispoljavanja.

Na povećanje interesovanja jugoslavenskih naučnoistraživačkih radnika za tu oblast utjecao je ne samo nizak stepen njenog izučavanja kod nas u ranom poslijeratnom periodu, već i pojavljivanje

jednog izuzetno širokog spektra dejstva specijalnog rata u međunarodnoj zajednici. Danas se slobodno može reći, a da se pri tome ne pogriješi, da ne postoji ni jedna oblast ljudske djelatnosti koja na ovaj ili onaj način nije obuhvaćena u okviru specijalnog rata.

Pojedine neprijateljske snage u svijetu za gotovo sve vrijeme postojanja SFR Jugoslavije poduzimale su razne akcije i operacije specijalnog rata, počev od raznih psihološko-propagandnih kampanja, vojnih i ekonomskih pritisaka pa sve do diverzantsko-terorističkih akcija u zemlji i inostranstvu. Četiri su osnovna razloga zbog kojih neprijateljske snage napadaju SFR Jugoslaviju, primjenjujući pri tome doktrinu specijalnog rata. Prvi je, svakako, što se one ne mire sa činjenicom da se SFRJ nesmetano razvija kao samoupravna i socijalistička zajednica. Drugi je njena nesvrstana politika, odnosno to što SFR Jugoslavija ima sasvim jasnu koncepciju miroljubive i aktivne koegzistencije protiv svakog oblika dominacije nad drugim narodima, što, naravno, smeta opštim ciljevima reakcionarnih snaga u svijetu. Treći razlog je što SFR Jugoslavija ima izuzetno značajan geostrategijski položaj i, napokon, četvrti što pojedine strane sile, u prvom redu neke susjedne zemlje, stalno ispoljavaju teritorijalne pretenzije.

Rad Vojislava Mićovića *Specijalni rat i Jugoslavija* podijeljen je na Uvod i dva dijela. U prvom dijelu autor obrađuje četiri osnovna pitanja, i to: specijalni rat — borba za osvajanje i hegemoniju; ideološki aspekti specijalnog rata; psihološko-propagandni pristup i ekonomska i naučno-tehnološka sredstva specijalnog rata. U drugom dijelu autor obrađuje pitanja: Jugoslavija u uslovima specijalnog rata, ekonomska sredstva u službi specijalnog rata, strani utjecaji u oblasti nauke i naučnoistraživačkog rada, subverzivno-teroristički oblici specijalnog rata, kontinuitet specijalnog rata i otvorenost Jugoslavije prema svijetu.

Već sama površna analiza koncepcijskog sadržaja rada pokazuje kako širinu autorovog interesovanja tako i širinu obrađenih pitanja. Pitanja koja su obrađena svrstava ovaj rad u grupu radova u kojima se ispitivana pojava izučava

na sveobuhvatan način, tj. kroz izučavanje svih vidova i oblika njenog ispoljavanja. Jedna od najvrednijih osobina rada svakako je ta što je autor o ispitivanoj pojavi uspio prikupiti prilično obimnu i široku ne samo jugoslavensku već i svjetsku literaturu i što je na osnovu njenog svestranog izučavanja uspio postaviti, a kasnije, naravno, i dokazati sve relevantne teze koje su pridonijele značenju rada u sklopu ove tematike.

Već na samom početku autor konstatuje da savremena zbivanja u međunarodnoj zajednici uveliko pridonose današnjem stepenu razvoja specijalnog rata. U tom smislu on je u veoma kratkim crtama obradio osnovne karakteristike savremenog svijeta. Jedna od njih svakako je stvaranje tzv. »revolucija nezavisnosti«¹ putem kojih su mnoge zemlje dobile svoju samostalnost. Tako, na primjer, dok je nezavisnost između dva svjetska rata stekao jedino Irak, dotle je u periodu poslije drugog svjetskog rata nastalo preko sedamdeset novih država — 38 u Africi, 22 u Aziji i 11 u drugim dijelovima svijeta. Te zemlje su dobile svoju političku i pravnu ali ne i ekonomsku samostalnost. Na današnjem stepenu razvoja međunarodnih ekonomskih odnosa njihov položaj je izuzetno težak jer je još uvijek prisutna neekvivalentna razmjena između njih i razvijenih zemalja.

Iako se već danas može govoriti o gotovo završenom procesu blokovskog grupisanja (1947. godine zemlje članice Organizacije američkih država zajedno sa SAD formirale su tzv. Rio sporazum; 4. aprila 1949. godine stvorena je Organizacija sjevernoatlantskog ugovora — poznatog kao NATO pakt; 1. septembra 1951. godine formiran je ANZUS pakt; 6. septembra 1954. godine SEATO pakt; 24. februara 1955. godine CENTO pakt; 14. maja 1955. godine Varšavski ugovor), još uvijek postoje i tzv. »sive zone«, područja u kojima utjecaji nisu definirani i u kojima stoga akcije mogu poduzimati one zemlje koje u njima žele ostvariti svoj utjecaj. Zato se ciljevi specijalnog rata ogledaju kroz nastojanje održavanja sopstvenih političkih, vojnih i drugih pozicija u drugim zemljama članicama postojećih vojno-političkih blokova,

kroz zadobijanje novih, značajnijih vojno-političkih i drugih pozicija u zemljama nesvrstanog, vanblokovskog svijeta i kroz eventualno preotimanje nekih od značajnijih pozicija koje suprotna strana već drži.

Pristupajući svom istraživanju, autor je formulisao nekoliko ključnih hipoteza koje je nastojao verifikovati primjenom odgovarajućih metodoloških postupaka. Tako je on na prvom mjestu nastojao da podvuče da je specijalni rat sastavni dio globalne strategije i ponašanja u međunarodnim odnosima onih snaga čiji je cilj da narode, zemlje i pokrete drži u stanju političke, ekonomske i druge zavisnosti i potčinjenosti (str. 191). Druga, i vjerovatno ključna, teza glasi da je specijalni rat posljedica blokovske podijeljenosti svijeta i izraz težnje da se vrše nova osvajanja, proširuje sfera utjecaja, vlada zemljama i narodima, po mogućnosti bez upotrebe vojne sile i ratova. Naposljetku o specijalnom ratu postoji i aksiom, navodno kineskog porijekla, star preko 2500 godina, koji glasi: »U bitkama nije najviše dostignuće boriti se i izvojevati pobjedu. Najviše dostignuće se sastoji u slamanju neprijateljskog otpora bez borbe«. Slijedeća važna teza jeste da je specijalni rat globalni rat ne samo po tome što zahvata sva područja svijeta i sve oblasti života, već i po njegovoj usmjerenosti na sve društvene slojeve i strukture, praktično na sve ljude (str. 40). Jedna od autorovih polaznih konstatacija je i tvrdnja da psihološko-propagandni utjecaj na svijest ljudi zauzima jedno od centralnih mjesta u skali faktora specijalnog rata (str. 49). Naime, poznato je još iz ranije istorije da su pojedini narodi pribjegavali raznim propagandnim trikovima, naročito ratnim, da bi pokolebali i lakše pridobili neprijatelje. Vješto su korištena razna psihološka sredstva, tzv. »propagandna zastrašivanja«. Ovom metodom su se naročito služili stari Grci, Perzijanci i Rimljani. U novijoj istoriji, kad se proučava nacističko shvatanje rata, uopštava se i danas odnos u primjeni akcija i metoda specijalnog rata i oružanih snaga za postizanje krajnjih političkih ciljeva. Tu stoji: »Za sada nema mnogo dokaza koji bi pokazivali da se Hitlerova vojna stra-

tegija može povoljno uporediti sa njegovim trijumfima na području psihološkog i političkog tj. specijalnog ratovanja.

Obrazlažući pojam propagande i psihološko-propagandnog ratovanja autor polazi od shvatanja istaknutih teoretičara, filozofa, državnika pa čak i vjerskih poglavara. Da navedemo samo neke: Cezar, Hanibal, Džingis-Kan (koristio je trgovce i špijune za širenje alarmantnih vijesti i unošenje strahova među narode koje je namjeravao pokoriti), Napoleon («Da bi bio neko popularan, nije dovoljno činiti dobro. Potrebno je još da oni kojima se vlada budu u to ubjedeni. Sila je zasnovana na javnom mišljenju. Šta je vlada — ništa, ako nema javno mišljenje.»), H. Vandrešek («Antanta nije pobijedila vojskom, već »generalštabom ideja» i »pomoću veličanstveno uređene propagande»), Churchill («U ratu istina mora biti okružena tjelesnom pratnjom laži») itd.

Dalje slijede, najkraće rečeno, različite konstatacije o specijalnom ratu uopšte. Prvo, da su ideološki i psihološko-propagandni oblici specijalnog rata usmjereni na čovjeka, njegovu svijest i intelekt, na narode, njihova politička raspoloženja i njihov odnos prema društvenim interesima i političkim režimima (str. 68). Drugo, da je »glavni kolosijek« specijalnog rata usmjeren na zemlje kao državne organizacije, na njihov suverenitet, nezavisnost i samostalnost. Na tom planu upotrebljavaju se ekonomska i naučno-tehnološka sredstva (str. 68). Naime, autor konstatuje da se glavni interesi blokova i zemalja koje u njima imaju vodeću ulogu izražavaju i na ekonomskom planu. Jer, ekonomski bogate zemlje postavljaju teške uslove za dobijanje kredita: visoke kamatne stope, pravo da odlučujuće utječu na razvojnu politiku pojedinih zemalja, da ostvaruju uvid u ukupne privredne resurse, tehnologiju i kadrovske potencijale, na kulturno-monetarnu politiku itd. Tako nekim zemljama koje zauzimaju nezavisnu poziciju u međunarodnim odnosima pojedine velike sile upućuju otvorene pretnje ekonomskim sankcijama. Jedna od takvih otvorenih pretnji je pretnja američkog ambasadora u UN Ver-

nana Waltersa, koji je izjavio da će američki Kongres razmotriti da li će prekinuti pomoć zemljama koje »češće glasaju protiv SAD, nego protiv SSSR-a«. Ambasador je upozorio ove zemlje da »ne mogu sebi dozvoliti da grizu ruku koja ih hrani« (str. 71—72). Treće, da se danas odvija proces »odliva mozgova« iz nerazvijenih i manje razvijenih zemalja pravcem suprotnim od dolaska tehnologije.

Nakon obrade osnovnih pitanja vezanih za specijalni rat uopšte, autor prelazi na obradu pitanja: »Jugoslavija u uslovima specijalnog rata«, gdje dolazi do veoma značajnih konstatacija. Prvo, da je naša zemlja u cijelom poslijeratnom periodu bila izložena direktnim pritiscima imperijalističkih, hegemonističkih, iredentističkih i drugih reacionarnih snaga i da je njihov osnovni cilj onemogućavanje njene nezavisne spoljne politike i njenog samoupravnog socijalističkog razvitka. (str. 83). Drugo, da su snage međunarodne reakcije i hegemonije, za čije interese rade stratezi i nosioci specijalnog rata, posebno usmjerene na Jugoslaviju, jer se ona svojom ukupnom politikom i praktičnom aktivnošću, na unutrašnjem i međunarodnom planu, suprotstavlja njihovim htijenjima i ciljevima, ohrabruje i svojim iskustvima i praksom »inficira« druge zemlje, progresivne pokrete, demokratske i oslobodilačke snage drugih naroda (str. 85). Treće, da se aktivnosti protiv Jugoslavije planiraju na dugi rok, sa metodima postupnosti i sa »terapijskim« postupcima koji će »udarati na osjetljive točke i omogućavati postepenu unutrašnju evoluciju«. Četvrto, da je u svijetu, a takvih pojava ima i u Jugoslaviji, marksizam kao nauka i naučni pogled na svijet izložen stalnim napadima od strane građanskih i drugih antikomunističkih teoretičara, od istih onih koji zagovaraju dezideologizaciju života, a istovremeno propagiraju drukčije ideje i vrijednosti, nastojeći da ih učine privlačnim, istovremeno štiteći tezu da je marksizam »izgubio privlačnost« (str. 94). Peto, da stratezi specijalnog rata procjenjuju da se društveno-politički sistem u Jugoslaviji ne može promijeniti nikakvim spoljnim niti nasilnim sredstvima i da bi

svaki pokušaj u tom pravcu za njih predstavljao izuzetan rizik koji bi se završio debaklom, javnom političkom kompromitacijom i opasnostima za svjetski mir. Stoga je njihova aktivnost usmjerena na osnovni sistem društvenih vrijednosti, sa orijentacijom da se u dužem vremenskom periodu radi na eroziji tih vrijednosti, da se učine pokušaji da se »bitka dobije iznutra«, da se utjecajem na svijest ljudi, na promjenu njihovog odnosa prema sopstvenim vrijednostima i društvenom sistemu postepeno promijeni odnos snaga koje bi uz odgovarajuću podršku i pomoć spolja mogle izvršiti radikalne promjene tog sistema (str. 97). Potkrepljujući tu svoju tvrdnju autor citira riječi našeg poznatog pisca Mihaila Lalića izgovorene u intervjuu datom dnevnornom listu »Politika« 17. februara 1984. Lalić je tom prilikom rekao: »Poremećaj sistema vrijednosti, koji se osjeća već duže vremena, ne samo u književnoj sferi no i u drugim oblastima idejnog rada i života, nije nastao ni spontano, ni slučajno. Radili su, znojili se na tom poslu specijalisti iznutra i spolja. Rade i dalje personalni sa dubokim fondovima i razrađenim teorijama. Nešto od tih tenzija stigne i do nas, ali sa velikim zakašnjenjem — te ih možemo uspoređivati sa rezultatima koje vidimo već ostvarene po novinama, u časopisima, ponekad i na pozornicama, u knjigama, originalnim ili prevedenim, koje se pojave u našoj zemlji« (str. 111). Šesto, da je politička i psihološko-propagandna aktivnost iz inostranstva protiv Jugoslavije vrlo slojevita po sadržajima i raznovrsna po metodama svoga djelovanja. Sedmo, da jedan veći broj postojećih organizacija i raznih udruženja koja tvrde da imaju humanitarne i karitativne ciljeve služi kao instrument snaga specijalnog rata preko kojih se na pojedine zemlje vrše politički pritisci. Po autorovom shvatanju među najaktivnije takve organizacije spadaju: »Međunarodna amnestija« (Amnesty international), »Međunarodno društvo za ljudska prava« (prije dvije godine pod okriljem ovog društva u SR Njemačkoj osnovana je »Grupa za zaštitu ljudskih prava u SFRJ« u kojoj se nalaze pripadnici antijugoslavenske emigracije), »Međunarodno udruženje 'Helsinki'« — »Hel-

sinški komitet« za nadzor, sa sjedištem u Njujorku, »Međunarodna grupa za ljudska prava«, »Međunarodna demokracija«, »Međunarodna liga za ljudska prava« u Njujorku, »Međunarodna federacija za prava čovjeka« u Parizu, američki »Institut za proceduralne aspekte međunarodnog prava«, »Ahenska grupa za ljudska prava« i dr. *Osmo*, da je jedan od ciljeva neprijateljske emigracije uspostavljanje veze sa neprijateljski raspoloženim grupama u zemlji i da postoje posebno intenzivni kontakti između pojedinih organizacija ustaške emigracije i neprijateljskog dijela katoličkog klera, odnosno da se rukovodstvo nekih organizacija četničke emigracije nastoji povezati sa srpskim nacionalistima u zemlji, s pripadnicima starih klasnih struktura i neprijateljskog dijela Srpske pravoslavne crkve. *Deveto*, da se u primjeni specijalnog rata protiv Jugoslavije pridaje izuzetan značaj crkvi, jer je ona jedan od najutjecajnijih faktora formiranja ljudske svijesti i političkog raspoloženja masa. Naime, stratezi specijalnog rata daju crkvi veoma istaknuto mjesto u svojim planovima »osvajanja ljudskih duša« i pridobijanja za svoje političke ciljeve. U tom pogledu se vjerske zajednice koriste za najširu ideološku indoktrinaciju masa. I ne samo to, u njihovim vrhovima i redovima postoje snažne tendencije političkog partnerstva (str. 138). *Deseto*, da u Jugoslaviji postoji 38 vjerskih zajednica, ali su među njima najveće i najaktivnije: rimokatolička i pravoslavna crkva i islamska vjerska zajednica. *Jedanaesto*, da je jedan od bitnih ciljeva specijalnog rata protiv Jugoslavije stvaranje uporišta i veza sa pojedincima i grupama u zemlji koje bi mogle da budu oslonac i transmisija za vođenje pojedinih psihološko-propagandnih i drugih aktivnosti protiv društvenog sistema zemlje, njegovih osnovnih vrijednosti i institucija (str. 141). Strana propaganda i krugovi koji je vode proglašuju te grupe i pojedince koji imaju legitimaciju »političke opozicije« — »opozicionarima«, »disidentima«, odnosno predstavljaju ih kao »ugledne intelektualce«, »književnike«, »profesore«, »novinare« i slično. »Grupe anarholiberala desne i ultralijeve političke orijentacije,

nacionalista, bivših marksista, kleronacionalista i njima sličnih povezuju se sa centrima u inostranstvu i od njih dobivaju političku podršku i financijsku pomoć za objavljivanje raznih pamfleta, prisustvovanje seminarima, za studijska putovanja po inostranstvu i slično. Ove grupe imaju svoje ideologe koji su često na distanci, ne istupaju uvijek javno, paže da se suviše ne eksponiraju, a ispred sebe isturaju one koji su spremni da dođe u sukob sa zakonom« (str. 141). Autor dalje u svom radu konstatuje da se u inostranoj propagandi najviše koriste radio-stanice, s obzirom na to da za njihove domete praktički ne postoje tehničke barijere. Međutim, emitovanjem radio-programa na jezicima naših naroda i narodnosti prevaziđena je jezička barijera. »Četrnaest stranih radio-stanica daje 54 emisije u ukupnom trajanju od 23 časa dnevno« (str. 147). Naši građani u inostranstvu posebno su izloženi djelovanju strane propagande i svakodnevnim utjecajima. Jedno od često korištenih sredstava psihološko-propagandnog djelovanja predstavljaju leci, parole, pamfleti, proglašeni i slično. Pisanje peticija postalo je sastavni dio aktivnosti određenih grupa u zemlji i njihovih inostranih inspiratora koji procjenjuju da se ovom vrstom političko-propagandnih pritisaka »vlasti mogu natjerati na ustupke« i stvarati prostor za opoziciono djelovanje. *Dvanaesto*, ekonomska sredstva u specijalnom ratu imaju izuzetno veliki značaj u političkim pritiscima. Kao potvrdu takve svoje tvrdnje autor citira jednu studiju inostranog centra u kojoj se tvrdi da će jugoslavenski dugovi »zajedno sa kreditima koje će Jugoslavija i ubuduće uzimati« predstavljati »izuzetno pogodno sredstvo ekonomskog i političkog pritiska na tu zemlju«. Stoga se naglašava da je porast tih dugovanja »dugoročno gledano korisno« i da »Jugoslaviju ne bi trebalo sprečavati da uzima nove kredite, makar to imalo privremeno i negativne efekte za zajmodavce, jer se to lako kompenzira ekonomsko-političkim mjerama« (str. 155). U pomenutom odjeljku autor tvrdi da ekonomske aktivnosti kojima se vrši potkopavanje ekonomske snage zemlje, kao što je pljačka društvene imovine, predstavljaju pose-

ban vid specijalnog rata. *Trinaesto*, područje nauke i naučnoistraživačkog rada sve više postaje poprište snaga specijalnog rata. U tom području snage specijalnog rata djeluju u dva pravca: prvo, one u pojedinim dijelovima naučnog života vrše ideološke prodore, kako bi u naučne i teorijske radove usadile svoje ideje i vrijednosni sistem, u cilju obezbjeđenja ideološke indoktrinacije i drugo, one nastoje da utječu na cjelokupno područje naučnoistraživačkog rada. Snage specijalnog rata posebno su zainteresovane za istraživanje u području ekonomike, javnog mnijenja i drugih oblasti života koje su od strategijske važnosti za bezbjednost i odbranu zemlje. *Četrnaesto*, subverzivno-teroristička aktivnost je pratilac ideoloških, političko-propagandnih i ekonomskih oblika specijalnog rata protiv Jugoslavije. Naime, Mićović konstatuje da je ta aktivnost u prošlosti bila znatno intenzivnija nego sada (str. 163). Sastavni dio specijalnog rata su i vojni pritisci i pretnje. *Petnaesto*, određene snage u svijetu nastoje da Jugoslaviju razbiju kao državnu zajednicu, da je dovedu u sferu utjecaja pojedinih blokova ili velikih sila ili da utječu na karakter njenog društvenog i političkog sistema. U te snage spadaju razbijene snage kontrarevolucije — ostaci ustaških, četničkih i drugih bandi koje su poslije rata ostale u zemlji i nastavile svoju zločinačku aktivnost. U periodu od 1945. do 1947. godine likvidirano je 27.000 ustaša, križara, četnika, balista, stranih špijuna i diverzanata, a oko 86.000 je zarobljeno, dok je u vremenu od 1948. do 1951. godine ubijeno ili zarobljeno 35.000 pripadnika raznih vrsta neprijateljskih grupacija koje su djelovale unutra ili bile ubačene spolja (str. 169). Po autorovom shvatanju Informbiro i opasnost od Staljinovih pritisaka predstavljao je drugi primjer djelovanja snaga klasičnog specijalnog rata protiv Jugoslavije — koji je po svom karakteru, dimenzijama i vremenskom trajanju, metodima i sredstvima kojima se koristio bio bez presedana u historiji. *Sesnaesto*, Jugoslavija se krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina našla pod udarom dviju tendencija koje su ozbiljno zaprijetile jedinstvu i osnovnim pravcima njenog društvenog razvoja. Pr-

va se pojavila u SR Hrvatskoj, u kojoj je došlo do nacionalističke euforije koja se s vremenom pretvorila u organizovan i agresivan kleronacionalistički pokret sa separatističkim težnjama (str. 178). Početkom sedamdesetih godina ni »druga strana« kontrarevolucije nije sjedila skrštenih ruku: grupa informbiroovaca u zemlji u dosluhu sa inostranim neofašistima odlučili su da formiraju tzv. »Novu KPJ«, »Kongres« domaćih neostaljinista održan je aprila 1974. godine u Baru. I napokon, pojava iredentističke kontrarevolucije na Kosovu 1981. godine po svojim dimenzijama i uzrocima bila je, bez sumnje, dosad najveći i najagresivniji čin koji su snage specijalnog rata ikada poslije drugog svjetskog rata pokušale da izvrše u Jugoslaviji (str. 182). *Sedamnaesto*, neprijateljima Jugoslavije, bez obzira na sve teškoće koje su joj stvarali, nikada nije uspjelo da ugroze njenu bezbjednost. Jugoslavija je uvijek iz sukoba sa tim snagama izlazila snažnija. Ali mora se priznati da bi ta borba bila kudikamo lakša i uspješnija da nije bilo raznih unutrašnjih problema i slabosti (str. 187).

Sva raznovrsnost oblika specijalnog rata koji se koriste protiv Jugoslavije podrazumijeva i korišćenje adekvatnih sredstava kojima se ona štiti od tuđih ideoloških utjecaja, od propagandnih, ekonomskih, subverzivnih i drugih pritisaka na našu zemlju. Po autorovom shvatanju, najefikasniji vid te zaštite predstavlja ostvarivanje strategijskih ciljeva društvenog razvoja, iznalaženje rješenja za probleme političkog sistema i razvoja samoupravljanja, jačanje ukupnog jedinstva u zemlji i uspješno usklađivanje različitih interesa republika i pokrajina, dosljedno ostvarivanje nacionalne politike, obezbjeđenje ravnomjernijeg ekonomskog razvoja svih dijelova zemlje, obogaćivanje našeg sistema vrijednosti, snaženje društvene kritike i kritičkog odnosa prema svim ideološkim strujama građanske, dogmatske i tehnobirokratske orijentacije, afirmacija sopstvenog stvaralaštva zasnovanog na našoj ideološkoj platformi (str. 192).

Ovaj rezime zaključaka nužno je morao biti nepotpun i vjerovatno nedovoljno precizan, za što autor ovog prikaza

preuzima svu odgovornost. No bez obzira na to, s pravom tvrdimo da i tako skicirano prezentirani, ovi zaključci ukazuju na interesantnost i značaj ovog rada, to više što su oni zaista zasnovani na izuzetno savjesnom i široko postavljenom istraživačkom radu. Autor je postavljeni istraživački zadatak uspješno ostvario i pokazao da je u tančine ovladao ovom materijom.

Posao koji je autor Vojislav Mićović obavio utoliko je značajniji — a po svemu i teži — što je to u velikoj mjeri pionirski rad, budući da kod nas ova materija nije do sada bila tako cjelovito i sistematski obrađivana. Na kraju treba istaći da ovaj rad ima ne samo naučno-istraživačku već i praktičku vrijednost, pa je vjerovati i nadati se širem čitalačkom krugu.

Jusuf Čaušević

Prikaz
UDK 32(100)

Teorija in praksa

Revija za društvena vprašanja

Ljubljana, vol. XXII, br. 7—8/1985.

Rijetko se na jednom mjestu mogu dobiti elementarna obavještenja o politologiji u svijetu. Zato je hvale vrijedan čin i učinak redakcije časopisa što je ovaj broj posvetila stanju struke, odnosno njezinim metodološkim i strukturalnim problemima. Koliko nam je poznato, prije više od tridesetak godina tiskan je zbornik radova (Contemporary Political Science, UNESCO, Paris 1950) koji se bavi istim ili sličnim sadržajima, tako da se prilozi u ovom broju podudaraju i nadopunjuju, zbog prikaza najnovijih situacija i duhovnih kretanja u svjetskoj politologiji.

Tematski dio, koji nas ovdje zanima, podijeljen je na tri dijela. U prvom se prilozi domaćih, u drugom stranih autora, a u trećem je aktualna anketa.

Od domaćih autora pažnju plijene Bibičević i Pašićević tekstovi. Bibič u tekstu *Politična znanost v Jugoslaviji* govori o metodološkim i strukturalnim pitanjima politologije, zapravo o predmetu i ustrojstvu ove znanosti. O ovom drugom raspravlja tako što pokušava prikazati sastavne elemente politologije. Dakle, pored UNESCO-ve paradigme politolozi nastoje konstruirati vlastitu, prilagodavajući je političkom ustrojstvu zemlje u kojoj djeluju. Budući da je marksizam dominirajuća duhovna orijentacija, Bibič nadalje raspravlja o odnosu marksizma i politologije, a u odjeljku o »žarišnim akcentima«, o mogućim istraživačkim temama, ali i otvorenim problemima politologije i proturječnostima, čime se u cijelosti bavi Pašićević članak *Protislovni položaj političnih znanosti*.

Drugi dio temata (politologija u svijetu) predstavlja pravo malo bogatstvo obavještenja o struci u svijetu. Japanski politolog Kinhide Mushakoji (*Razvoj politične znanosti v 80. letih in vloga IPSA*) konzistentno razmatra globalno stanje politologije. Na umu ima paradigmatički, geoznanstveni i institucionalni aspekt razvoja politologije. Paradigmatički se odnosi na metodološke, konceptualne i ustrojstveno-znanstvene probleme, drugi na različite prevladavajuće metodološke postavke i treći na instrumentalni karakter promicanja struke. Razvoj politologije nakon njezine institucionalizacije dijeli na više vremenskih etapa. Do pedesetih godina na starom kontinentu razvila se *pravnoinstitucionalna škola*, s osloncem na bogatu njemačku tradiciju, zatim *dijalektičko-strukturalna* (u Francuskoj), te *biheviorno-funkcionalistička* u SAD. U fazi intenzivne institucionalizacije pedesetih i šezdesetih godina, javili su se pokušaji konvergencije pravno-institucionalne i dijalektičko-strukturalne, dok je biheviorna toliko ojačala da se govorilo o »biheviornoj revoluciji« (usp. *Biheviornalism in Political Science*, ed. by Heinz Eulau, Atherton Press, New York 1969, str. 38—67). U sedamdesetima D. Easton je spominjao »novu revoluciju u politologiji« (usp. D. Easton, *Nova revolucija v politični znanosti, Teorija in praksa*, vol. VIII, br. 3/1971, str. 464—478), kao »revizionistički trend« (K.

Mushakoji, str. 840). Između sedamdesetih i osamdesetih raspravljale su američke i evropske politološke škole, a u ovim dijalogima sudjelovala je i IPSA. IPSA (Međunarodno udruženje za političke znanosti) djelovala je integracijski i akulturacijski, prenoseći vrijednosti iz jednog u drugi kulturno-znanstveni krug. Posebno je pridonijela osnivanju regionalnih udruženja, i poticanju politologije u nerazvijenim zemljama.

Klaus von Beyme (*Trendi v sodobni politični teoriji*) prikazuje osnovne tendencije u suvremenju političkoj teoriji, dok D. Easton (*Politična znanost v Združenih Državah Amerike*) daje kraći povijesni pregled pravaca američke politologije, koja je prošla kroz formalno-pravnu, tradicionalnu, bihevioralnu i poslijebihvioralnu znanstvenu fazu.

Sovjetski politolozi G. H. Šahnazarov — F. M. Burlacki (*Sovjetska koncepcija politične znanosti*) registriraju uočljive pomake razvoja politologije u istočnim zemljama. Oni se bave predmetom i metodom u sovjetskoj politologiji: predmet politologije je politički sustav, u čijem se istraživanju primjenjuje dijalektičko-materijalistička metoda, ali, zagovaraju i primjenu funkcionalno-sistemске analize. Uz to se zanimaju i za osnovne pravce istraživanja u političkoj teoriji.

U sljedećem prilogu Pierre Favre (*Politična znanost v Franciji*) dijagnosticira situaciju u francuskoj politologiji, za koju smatra da ne posjeduje »znanstveni legitimitet«. Po njemu, u politologiji prevladavaju institucionalistička, empiricistička, marksističko-strukturalna, »interakcionistička« i sociološka škola. Osnovna karakteristika je odsutnost komunikacije među školama, zatvorenost, nepriznavanje i ignorancija.

L. S. Rathore (*Politična znanost v Indiji med tradicijo in behavioralnim pristopom*) osvrće se na razvoj indijske politologije, koji se može podijeliti na razdoblje pod britanskim utjecajem i doba nezavisnosti. U prvom je djelovalo oko pet departmana za politologiju, a u drugom djeluje čak 125 (podaci iz 1985), što zorno svjedoči o institucionalnoj ekspanziji politologije u indijskom društvu. Pomaci su se zbili i u teoriji. Tradicionalna

teorija zamijenjena je modernom, akceptiranjem bihevioralnog pristupa. Uz ove prisutni su utjecaji i paradigme marksističke (gandističko-nehruiističke) politološke škole.

Czesław Mojsiewicz (*Problemi politične znanosti na Poljskem*) govori o institucionalnom razvoju poljske politologije, dajući iscrpan prikaz institucija i politoloških časopisa. Politologija se u Poljskoj ustanovila šezdesetih godina i uglavnom se usmjerila prema pravno-institucionalnom konceptu i sociologiji političkih odnosa. Poput ostalih, i on gradi strukturu politologije prilagođavajući je poljskom društvu.

Renato Mannheim (*Pregled empirijskih raziskav v Italiji*) u kraćem preglednom članku osvrće se na »rezultate, ankete koje je proveo Centar za političke znanosti Feltrinellijeve fondacije u Milanu 1982/1983. o stanju empirijskih istraživanja u Italiji« (str. 912). Anketa je popraćena tematskim poljima istraživanja (39 polja sa 156 istraživačkih studija); ona obuhvaća tehniku istraživanja te pregled istraživačkih centara.

Hans Kastendiek (*Razvoj zahodno-nemške politologije od šezdesetih let sem*) prikazuje osnovno stanje struke u jednom periodu razvoja. Akcent je na razmatranju krize koja je nastupila sredinom šezdesetih, kada je politologija bila konceptualno poljuljana, i kada je zapravo ostala bez paradigme. Tada su se pojavila tri smjera konceptualnog razumijevanja politologije: normativno-političkofilozofski koncipirana politologija, politologija koja se orijentira po stanju »suvremenog družboslovlja« te društveno kritički mišljena analiza politike (usp. str. 917). Ova tri koncepta određuju suvremenu zapadnonjemačku politologiju. Autor je veći dio teksta posvetio utjecajima kritičke teorije na politologiju.

Zhang Youyu (*Za politično znanost na Kitajskem*) u kraćem se tekstu bavi metodološkim pitanjima kineske politologije i problemom institucionalnog razvoja, na čemu inzistira u četiri točke. Da bi se unaprijedila politološka istraživanja, potrebno je raditi na osnivanju znanstveno-istraživačkih institucija i profesionalnih udruženja, na odgajanju i osposobljavanju

nju istraživačkog kadra i osiguranju akademске razmjene politologa.

Treći dio politološkog bloka čini *anketa (Politična znanost: včera, danas, jutri)* koju je redakcija provela na okruglom stolu IPISA (Zagreb, ožujak 1985). Bila su postavljena tri pitanja: 1) Kakvi su po vašem mišljenju dosezi političke znanosti zadnjih 15—20 godina (kod nas i u svijetu); 2) U čemu vidite najveće probleme naše discipline, i kako je ocjenjujete s metodološkog i sadržajnog gledišta; 3) Kako gledate na glavne pravce razvoja političke znanosti u bližoj budućnosti« (str. 936). U anketi je sudjevalo više uglednih domaćih i stranih politologa.

Pored tematskog bloka, ovaj broj donosi više priloga iz političke teorije, antropologije, međunarodnih odnosa itd., bibliografiju knjiga i časopisa te autorski sinopsis.

Potreba za prikazivanjem časopisa iz našeg drugog jezičnog i kulturnog kruga proizlazi iz razloga difuzije politoloških informacija u širi jugoslavenski prostor, što potiče saobraćanje među institucijama i pojedincima. Institucionalna nepovezanost, rascjepkanost na »republičke politologije«, zatvorenost i odsutnost interesa za druge te slaba cirkulacija informacija ne pridonose razvoju jugoslavenske politologije, koja je, hoćemo-nećemo, ipak samo skup nesistemiziranih znanja o neidentificiranom, mutnom predmetu ili o predmetu s aporijom.

Andelko Milardović

Recenzija

UDK 329(480)+321.7(480)

Juhani Mylly — R. Michael Berry (ed.):

Political parties in Finland

Essays in History and Politics Department of Political History University of Turku, Turku 1984.

Politički razvoj Finske ima veoma osebnju i relativno dugu povijest razvoja. Poslije višestoljetnog postojanja u sastavu švedskog kraljevstva (1154—1809), Finska je 1809. godine ušla u sastav ruskog carstva i, dobivši status »autonomnog velikog vojvodstva«, u njemu ostaje sve do 1917. godine. Poslije oktobarske revolucije Finska se proglasila nezavisnom republikom, prekinuvši političke veze s Rusijom.

Unatoč sličnostima u historijskom razvoju i dubokim društveno-ekonomskim i kulturnim vezama s drugim visokorazvijenim nordijskim zemljama (Švedskom, Danskom, Norveškom i Islandom) finsko društvo, zahvaljujući nacionalnim tradicijama i specifičnim uvjetima formiranja državnosti, pokazuje specifičnosti i jasno izražene nacionalne osobitosti i obilježja.

U razvoju Finske i njezinim bogatim dostignućima na području društveno-ekonomskog i političkog razvoja središnje mjesto zauzimaju *političke partije*, kao integralni i vitalni dio finskog političkog sistema, koje su svojim aktivnostima, praktičnim rješenjima i ulogom koju imaju u realnom političkom životu, pridonijele da ta nordijska zemlja, relativno mala po broju stanovnika, danas zauzima istaknuto mjesto na međunarodnoj sceni.

U najnovijoj knjizi *Political Parties in Finland* grupe finskih istraživača, pod rukovodstvom Juhanija Myllyja, profesora političke povijesti na Sveučilištu Turku, u fokusu znanstvenoistraživačkog interesa nalazi se vrlo značajna i kompleksna problematika nastanka, razvoja i uloge finskog stranačkog sistema, kao

i složene, realne unutrašnje društveno-ekonomske i vanjskopolitičke okolnosti i razni utjecaji koji su u međusobnim vezama, odnosima, interakcijama stvarali kontekstualni okvir unutar kojeg su se formirale i razvijale političke partije i odvijao stranački život Finske.

Autori studije ukazuju na sličnosti finskog, skandinavskog i zapadnoeuropskog stranačkog sistema, uz istovremeno naglašavanje specifične stvarnosti i osobitosti historijskog razvoja Finske, koje imaju ključno značenje za razumijevanje i objašnjavanje izuzetnog i veoma osebnog razvoja finskih političkih partija, njihove prirode kao i uloge u finskom društvu i političkom sistemu posebno.

Proučavana problematika grupirana je u dvije osnovne cjeline. U prvom dijelu, »Finski višepartijski sistem«, koji obuhvaća tri poglavlja, Juhani Mylly jezgrovitro izlaže glavne karakteristike historijskog ambijenta u kojem se stvarao finški višepartijski sistem i ukazuje na bitne činioce koji su presudno utjecali na njegovu pojavu, uspoređujući ga istovremeno s nastankom višepartijskih sistema u Norveškoj, Danskoj i Švedskoj u razdoblju između 1870. i 1920. godine. Poslije ovog slijedi poglavlje u kojem Timo Soikkanen daje genezu političkih stranaka u Finskoj, a Onni Rantala upoznaje čitaoca s mijenjajućim karakteristikama finskog partijskog sistema u razdoblju između 1960. i 1980. godine.

Drugi, opsežniji dio studije, »Povijest političkih partija«, sadrži pet poglavlja u čijem se središtu nalaze povijesni i politički procesi, društveni i politički činioći koji su oblikovali političke partije kao distinktnu snagu u političkom sistemu.

Timo Soikkanen istražuje a zatim detaljnom analizom precizno identificira brojne faktore koji su od 1820. godine do danas utjecali na formiranje, i prestrojavanje buržoaskih političkih stranaka; Juhani Mylly raspravlja o ulozi Agrarne/Centar partije u finskoj politici; Hannu Soikkanen daje analizu finskog radničkog pokreta prije prvog svjetskog rata i razmatra reformističke i druge desničarske tendencije koje su se javljale u njemu, nastojeći da mu nametnu reformističku politiku; Tapani Paavonen raz-

matra finsku socijaldemokratsku partiju od 1918. i Jaakko Mäkelä ispituje ulogu radikalne ljevice i Komunističke partije u finskom političkom sistemu.

Činjenica da je Finska gotovo sedam stoljeća bila u sastavu Švedske (1154—1809) pridonijela je da su jezično i nacionalno pitanje veoma rano stvarali osnovu političkog grupiranja i doveli do glavnog političkog rascjepa u finskom društvu. Međutim, temelji modernih političkih partija stvarani su u toku 19. stoljeća parlamentarnom reformom i širenjem biračkog prava, ali glavnu prekretnicu u razvoju moderne partijske strukture predstavlja razdoblje između 1905. i 1907. godine.

Početak ovog stoljeća u političkom razvoju Finske jezično pitanje postaje manje važno a ekonomsko-socijalni problemi i odnosi s carskom Rusijom izbijaju u prvi plan. Gradanski rat 1918. intenzivirao je više nego ikad ranije socio-ekonomsku i radikalizirao ideološku podjelu u finskom društvu, tako da su unutrašnji ekonomsko-socijalni i politički problemi dominirali sve do završetka drugog svjetskog rata.

U poslijeratnom razdoblju dolazi do stvaranja novih odnosa sa Sovjetskim Savezom, koji su po ocjeni finskih istraživača »suprotno mitu o 'finlandizaciji', mnogo više ojačali nego oslabili finsku poslijeratnu nezavisnost« (str. 4).

U kontekstu razmatranja mijenjajućih karakteristika partijskog sistema vrlo su značajne i uvjerljive analize socio-ekonomskih i demografskih promjena u suvremenom finskom društvu koje su se događale u posljednjih dvadeset godina a koje su pridonijele da je Finska od izrazito poljoprivredne zajednice prerasla u modernu, visoko razvijenu industrijsku zemlju. Identificirani procesi unose temeljite promjene u neke aspekte stranačkog života ali i u neke druge važne segmente političke strukture. Proces donošenja političkih odluka na nacionalnom nivou postaje sve više centraliziran. Međutim, finški partijski sistem ostao je strukturalno stabilan u posljednja dva desetljeća. Osnovna priroda političkih partija nije se bitnije promijenila. Najznačajnije promjene u političkim partijama, po Rantalinoj ocjeni, od 1960.

godine pa naovamo mogu se zapaziti u ideologiji, u položaju, u aktivnostima, u stilu djelovanja, a također i u pogledu njihovog mjesta u strukturi kabineta.

U novoj socijalnoj konfiguraciji ideološki profil političkih partija gubi svoje distinktno osobine, partijski programi postaju sve sličniji, među političkim partijama sve je više suglasnosti s obzirom na osnovne strukture političkog i ekonomskog sistema, ostvaren je princip konsenzusa u procesu donošenja odluka kao i u pogledu vanjskopolitičke orijentacije.

Finska je zemlja koja je sve do 1960. godine imala nestabilne i relativno kratkotrajne vlade. Stoga su osobito zanimljive analize koje pokazuju kako je sredinom 1966. godine nastupila nova era stabilnih vlada u političkom sistemu suradnjom između partija centra (Centar partija, Liberalna i Švedska narodna partija) i partija lijevice (Socijaldemokratska partija i Demokratski savez finskog naroda, u koji ulazi i Komunistička partija) koja je ubrzala dezintegraciju finskog buržoaskog nasljedstva. Razdoblje političkog razvoja Finske, koje počinje sredinom 1966. godine, istraživači uspoređuju po važnosti s parlamentarnim reformama i uvođenjem univerzalnog prava glasa 1906. godine ili s političkim promjenama neposredno nakon drugog svjetskog rata.

Ovaj fenomen relativno trajne političke suradnje između partija centra i lijevice, koji je inače rijedak u Evropi, Rantala objašnjava s tri važna činioca: *prvo*, stavovima predsjednika Kekkonena koji je suradnju lijevice i centra smatrao ključem ujedinjenja finskog društva; *drugo*, smatralo se da će vlada konstituirana na širokoj osnovi stabilizirati finsku politiku, osigurati političku vlast neophodnu za donošenje zakona, osigurati adekvatna sredstva za realizaciju socijalne politike i rješavanje radnih konflikata, stvoriti uvjete neophodne za brz razvoj privrede koja je veoma ovisna o vanjskoj trgovini te razviti novi duh razumijevanja i suradnje unutar vlade; *treće*, vjerovalo se da će odnosi sa Sovjetskim Savezom biti stabilizirani ukoliko se osigura aktivna podrška Socijaldemokratske

partije Paasikivi-Kekkonenovoju vanjskopolitičkoj liniji.

Unatoč rastu političke opozicije ustanovljena je čvrsta koalicijska vlada koja je zadnjih godina ipak protkana unutrašnjim nesuglasicama, što je rezultiralo napuštanjem koalicijske vlade od strane Komunističke partije.

Novi stil donošenja političkih odluka putem interesnog posredovanja koji se razvio u posljednjih dvadeset godina u finskom političkom sistemu, a koji se zasniva na principu konsenzusa, postaje radna pretpostavka djelovanja finske koalicijske vlade (partija centra i partija lijevice). Primjena principa konsenzusa u procesu donošenja odluka predstavlja samo nastavak politike interesnog posredovanja koju su 1950. godine počele primjenjivati velike i značajne interesne organizacije — centralne konfederacije poslodavaca kao i konfederacija finških sindikata, a koja je formalno-pravno potvrđena uvođenjem sistema »income policy« 1968. godine. Interesne organizacije usko surađuju međusobno, ali istovremeno i s vladinim organima u svim važnijim ekonomskim, političkim i drugim pitanjima. Donošenje odluka putem konsenzusa ojačalo je centralnu ulogu kabineta, odnosno vlade ali ne nauštrb položaja predsjednika republike već parlamenta (Eduskunte).

Među značajne dijelove ove studije treba ubrojiti poglavlje u kojem Juhani Mylly daje šira objašnjenja uspjeha Agrarne/Centar partije (Agrarna partija promijenila je ime u Centar partiju 1965. godine), njezinog predominantnog utjecaja na razvoj društvenih odnosa, unutrašnje i vanjske politike u cjelini kao i njezine relativno duge — više od pet decenija — vodeće političke pozicije u koalicijskim kabinetima, koju je zadržala i tada kad je 1970. godine ovu ulogu preuzela Socijaldemokratska partija. Ona nije ostala po strani društveno-ekonomskih i političkih zbivanja ni onda kad se udio poljoprivrednog stanovništva u socijalno-klasnoj strukturi radikalno smanjio.

U znanstvenoj interpretaciji finske Socijaldemokratske partije Tapani Paavonen ukazuje na neke značajnije činioce koji su doveli do duboke polariza-

cije snaga ne samo u okviru Socijaldemokratske partije već i između partija. Iako je osnovana kao Radnička partija 1899. godine (ime je promijenila 1903. godine), Socijaldemokratska partija Finske nikad nije imala tako dominantan utjecaj u radničkom pokretu kao što su ga imale druge socijaldemokratske partije u većem broju visokorazvijenih kapitalističkih zemalja. Kao značajna politička snaga i koalicijski partner afirmirala se tek potkraj šezdesetih godina, kad dolazi do promjene trenda utjecaja ove partije na političkoj sceni Finske.

Prvi svjetski rat i oktobarska revolucija, a zatim i građanski rat 1918, suočili su finski radnički pokret s teškim političkim i društvenim problemima i doveli do duboke polarizacije i podjele unutar Socijaldemokratske partije na više političkih frakcija lijeve i desne orijentacije. U nastavku analize autor ukazuje na izvjesne oscilacije u prilazu Socijaldemokratske partije pojedinim važnim problemima te upozorava na krizne situacije (unutrašnje i međunarodne) s kojima se ova partija suočavala sve do kraja šezdesetih godina i na njezine pokušaje da ih prevlada politikom raznih ekonomskih i drugih vrlo značajnih reformi.

U kontekstu ovih razmatranja autor nije dao analizu i objašnjenje nekih ključnih pitanja. Tako su na primjer izostala objašnjenja osnovnih ideoloških i političkih karakteristika finske Socijaldemokratske partije. Isto tako autor nije razjasnio zašto je Socijaldemokratska partija postala utjecajna snaga tek potkraj šezdesetih godina ni što je utjecalo na zaokret u idejno-političkoj orijentaciji ove partije u proteklih nekoliko desetljeća, kao ni postoje li mogućnosti da ona djeluje kao subjekt socijalističke transformacije.

U zadnjem dijelu studije Jaakko Mäkelä raspravlja o karakteru, ulozi i položaju Komunističke partije Finske i istražuje specifične društvene uvjete u kojima ova partija djeluje. Autor ukazuje na osnovne faze razvoja, na njezine uspone i padove. Komunistička partija osnovana je 1918. godine u Moskvi, ali su njezine aktivnosti sve do 1944. godine u Finskoj bile zabranjene. Iako je izlazak

iz ilegalnosti označio novo razdoblje u razvoju Komunističke partije u smislu da je njezin utjecaj u političkom životu Finske brzo porastao, Socijaldemokratska partija dugo je odbijala da ju prihvati kao legitimnog političkog partnera. Međutim, porast njezinog političkog utjecaja vrlo je brzo doveo do saznanja da je Komunistička partija Finske snaga s kojom se mora ozbiljno računati. To je uostalom potvrdilo i njezino skoro šesnaestogodišnje partnerstvo u građanskim koalicijskim vladama.

Kao koalicijski partner građanskim partijama, unatoč mnogim teškoćama, svoje je političke stavove i osnovne orijentacije prilagođavala uvjetima i zadacima klasnog poretka u visokorazvijenom kapitalističkom društvu Finske. Kad je riječ o njezinom sudjelovanju u koalicijskim vladama s građanskim partijama, treba istaći da je ono bilo jedan od više konkretnih razloga unutarpartijskog konflikta, tj. između većinskog krila Komunističke partije Finske i manjinske frakcije ove partije, koji je 1985. godine doveo do dubokog raskola i podjele na dvije komunističke partije. Većinsko se krilo po svojoj osnovnoj orijentaciji (težnja za većom samostalnošću, pokušaji da izgradi političku liniju adekvatnu specifičnim uvjetima finskog društva, odnosno politiku i strategiju revolucionarne radničke partije) označava kao evrokomunističko, za razliku od manjinske ili dogmatske frakcije Komunističke partije Finske koja nije raskinula s ranijom sektaškom i dogmatskom politikom, niti je pokazala težnju za samostalnijim odnosom prema Komunističkoj partiji Sovjetskog Saveza. Dvadeseti kongres Komunističke partije Finske 1984. godine pokazao je sasvim određeno da većinsko krilo (evrokomunističko) nije više spremno da nastavi put kompromisa s manjinskim dogmatskim dijelom Komunističke partije Finske.

Knjiga *Political Parties in Finland* grupe finskih istraživača predstavlja vrijedan doprinos znanstvenom objašnjavanju i razumijevanju jedne veoma kompleksne i po mnogo čemu specifične političke i društvene realnosti, koja je danas koliko aktualna toliko i politički relevantna. Ova studija rezultat je istra-

živačkog projekta »Political Parties and Mass Movements in Finnish Politics« koji je inicirala grupa finskih znanstvenika na Odjelu za političku povijest Sveučilišta Turku, čija je višegodišnja znanstvena zainteresiranost i istraživačka zaokupljenost ovom problematikom pridonijela vrijednosti ove studije.

Usvojena tematska orijentacija određila je način izlaganja ove problematike. Prikazujući i istražujući višepartijski sistem Finske, kao i pojedine političke partije, autori su istovremeno dali analizu historijskih, društveno-ekonomskih i političkih zbivanja, po čemu ova studija ima i karakter političke povijesti Finske. Razvitak partijskog sistema, uloga i karakter partija kao konstitutivnog dijela političkog sistema istraživani su u kontekstu društveno-ekonomskih i političkih promjena.

U radu ovakve vrste i karaktera mogu se zapaziti i neka slabije analizirana područja ili izostanak nekih objašnjenja problema, na što smo već ranije upozorili. U radu se također mogu zapaziti izvjesna ponavljanja, osobito kad je riječ o razvoju pojedinih političkih partija. Navedene primjedbe, međutim, ne dovode u pitanje vrijednost ovog rada.

Stefica Deren Antoljak

Osvrt

UDK 061.3:(32:930.1)

Interdisciplinarni znanstveni simpozij

Politika i povijest

Na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu održan je 26. i 27. lipnja 1986. znanstveni simpozij posvećen temi *Politika i povijest*. Nije naodmet spomenuti da je ovo bio 8, sada već redoviti simpozij što ga svake godine u lipnju organizira Teoretsko-politički odsjek Fakulteta političkih nauka (ranije njegov Filozofski odsjek). Ove je godine u organizaciji sim-

pozija aktivno i ravnopravno sudjelovao i Centar za idejno-teorijski rad CK SKH »Vladimir Bakarić«. Ovi znanstveni susreti pokrenuti su na inicijativu Zvonka Posavca još 1979. godine. Prvi simpozij bio je posvećen temi *Znanost, tehnika, društvo*. Materijali s tog simpozija objavljeni su u biblioteci *Politička misao* u svesku 16/a. Godine 1980. zasjedanje je bilo posvećeno temi *Bitak i povijesnost* koju je predložio Vanja Sutlić. Izlaganja s te sjednice objavljena su u svesku 16/b iste biblioteke. Temu *Praksa i politika* predložio je 1981. Ante Pažanin. Materijali s te sjednice objavljeni su u svesku 16/c. Zbog nedostatka sredstava, materijali s narednih simpozija više nisu objavljivani skupno već rasuti po različitim časopisima i knjigama. Uoči 100-godišnjice smrti Karla Marxa 1982. održan je na prijedlog Davora Rodina simpozij posvećen temi *Sistem i sloboda u djelu Karla Marxa*. Naredne 1983. godine predložio je Ante Pažanin temu *Politika i etika* kojom je nastavljena rasprava o rehabilitaciji praktičke filozofije, započeta 1981. temom *Praksa i politika*. Godine 1984. organiziran je na prijedlog Zvonka Posavca simpozij posvećen temi *Bit i dioba filozofije* (odnos teoretske, praktičke i poletičko-tehničke djelatnosti). Materijale sa te sjednice organizatori su namjeravali objaviti u obliku spomenice posvećene (60) šezdesetoj godini života Vanje Sutlića. Razlozi zbog kojih referati s te sjednice nisu bili objavljeni u namjeravanom obliku mogli bi se rekonstruirati samo pričom za koju ovdje nema prostora. Slijedeće 1985. godine organiziran je na prijedlog Zvonka Posavca značajni međunarodni simpozij posvećen temi *Mogućnosti političkog djelovanja u znanstveno-tehničkom svijetu*. Na simpoziju su uz domaće znanstvenike sudjelovali ugledni predstavnici njemačke filozofije politike i politologije: Ernst Vollrath, Rüdiger Bubner, Hermann Lübke, Henning Ottmann, Ulrich Matz, F. Naschhold. Referati s ovog simpozija objavljeni su u časopisu *Politička misao* br. 3 1985. godine. Konačno 1986. organiziran je na prijedlog Davora Rodina i Danila Pejovića interdisciplinarni simpozij posvećen temi *Politika i povijest*. U dispoziciji za

ovaj simpozij organizatori su sugerirali raspravu o tri dominantne suvremene orijentacije u tumačenju odnosa između politike i povijesti. *Ponajprije*, to je ona orijentacija prema kojoj se politički događaji ne mogu objasniti ni iz uzroka ni iz svrha, nego njihovom rekonstrukcijom u obliku priče, dakle povijesno. Ovoj je orijentaciji formalno suprotstavljena druga čiji predstavnici zastupaju tezu da je povijest sačinjena od političkih događaja i da kao takva izrasta iz specifičnog karaktera političkog djelovanja. *Naposljetku* ponuđena je rasprava i o egzistencijalno zasnovanoj teoriji o *istovremenosti neistovremenoga događanja* koja zahtijeva diskusiju Heideggerove i Husserlove kritike historizma. U posve reduciranom krugu zainteresiranih stručnjaka u radu simpozija svojim su referatima sudjelovali slijedeći kolege: Mirjana Gross izlaganjem *Historija ideologija i (ili) znanost*; Nikša Stančić: *Nacija između »fetišizacije« i antropološkog shvaćanja historije* (uz problem oblikovanja jugoslavenskih nacija u 19. stoljeću); Ivo Goldštajn: *O nekim protuslovljima hrvatske historiografije*; Smiljana Đurović: *Dominirajuće odrednice i istorijske činjenice u jugoslovenskoj historiografiji i istorijska nauka*; Miroslav Bertoša: *Neka razmatranja o povijesnom događaju*; Eduard Kale: *O povijesnim i nepovijesnim društvima*; Goran Grotić: *Što je moderno doba?* Ante Pažanin: *Povijesno mišljenje i mogućnosti spoznaje povijesti u tradicionalnoj filozofiji povijesti*; Ivan Urbančić: *Hermeneutički pristup povijesti*; Miroslav Prokopijević: *Objašnjenje u historiji*; Davor Rodin: *Politika i povijest*. Uz navedene referente, u diskusiji su bili posebno aktivni kolege Gordana Vlačić, Danilo Pejović, Franjo Zenko i, osobito, Drago Roksančić. Simpozij je ispunio očekivanja oba organizatora i s obzirom na interdisciplinarni karakter potvrdio ne samo mogućnost plodnog dijaloga već i njegovu našu potrebu. Stručnjaci različitih stru-

ka našli su se na pola puta povezani problemom metode, što je omogućilo da do riječi dođu podjednako i teoretičari i oni koji vladaju materijalom. U središtu rasprave bila je načelna kontroverzija između predstavnika suvremene filozofije povijesti, zastupnika događajne historiografije i branilaca teze prema kojoj je povijesne događaje moguće objasniti samo interdisciplinarnom znanstvenom rekonstrukcijom socijalnih preduvjeta povijesnog događanja. Na mahove se u podtekstu osjećala i stara marksistička kontroverzija vezana uz hegelovsko-plehanovljevsku problematiku uloge ličnosti u povijesti, ali je živost raspravi davala ona struja među diskutantima koja je nastojala metodološke probleme vezati uz političku konstelaciju naše vlastite najrecentnije zbilje kao horizonta iz kojega se razmatraju problemi naše neposredne i dalje prošlosti. Sudionici su se rastali sa željom za novim susretima u drugačijim sastavima ali sa srodnim temama. Najzad, bez rasprava nema ni znanstvenog ni bilo kojeg drugog napretka. Napredak se, dakako, ostvaruje samo u djelatnosti malih grupa kompetentnih stručnjaka koji su sposobni za asketsko bavljenje graničnim pitanjima spoznaje. Pitanjima koja javnost ne zanimaju jer ih tek treba postaviti. Vrijeme u kojem živimo traži postavljanje još nepostavljenih pitanja; nikakvi odgovori na stara pitanja više ne mogu koristiti jer oni ne rješavaju zbiljske konflikte. Zatvoreni krug povijesne more koja pritište glave mora se probiti, jer će u protivnom povijesna svijest poslužiti samo kao legitimacija političkim obračunima koji zatiru povijesni karakter ljudskog opstanka u zajednici, naime, ljudsku sposobnost da transcendirira svoje povijesno porijeklo. Na kraju, ne bez izvjesne tuge, moramo reći da simpoziju nije prisustvovalo više mladih glava iz redova znanstvenog podmlatka i studenata, jer za njih bi te rasprave bile u najboljem smislu poučne.